

Hárs József:

SOPRON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN
(Menekültügy és népszámlálás)

(Pályázat 1994. Időszerűsítve.)

Bevezetés

Sok minden történt öt évtizeddel ezelőtt Sopron városában. A zsidókkal, munkaszolgálatukkal és elhurcolásukkal, a Súdostwall építésével Szita Szabolcs példamutatón foglalkozott könyveiben¹ A bombázások sorozatáról korábban inkább csak szubjektív visszaemlékezések láttak nyomdafestéket.² [A Sopront ért bombázásokról a Soproni Szemle 1994. és 1995 évi 4. számaiban írtam, eredeti amerikai dokumentumok felhasználásával.]

Az eseményeknek bármilyen szűk metszetét adjuk is most, nem mellőzhetjük a válaszadást néhány olyan kérdésre, amelyet az eddigi közlemények egyes állításai vetnek fel. Vajon tényleg nyilas főváros volt-e Sopron?³ Lakosainak száma az utolsó háborús télen elérte-e a százharmincezet?⁴ Valóban népszámlálást hirdettek-e meg 1945. február 6-ára, vagy csak városunkra korlátozódó összeírásról volt szó (egy — erre mutató — felületen megjegyzésen kívül a témával még nem találkoztam történeti irodalmunkban.)⁵

Előjáróban leszögezhetjük, hogy a menekültek megjelenése és összezsúfolódása elsősorban nem a belpolitikai berendezkedés folyamánya, hanem a biztonságos fedél keresése, a frontvonalak közeledése, a földrajzi adottságok következménye volt. Ennek megfelelően nem a nyilas hatalomátvétel napjához, hanem Erdély, a Délvidék, majd a főváros stb. birtoklásának bizonytalanná válásához köthető. Hogy csak egy körülményre utaljak: kiürítési kormánybiztos már a Sztójay-kormány első heteitől kezdve tevékenykedett⁶. És az utolsó háborús idegenforgalmi szezon vendégeinek egy része sem pihenni jött ide, hanem körülnézni, hogyan mehetne tovább⁷.

A datainkat a korabeli soproni sajtóból, feljegyzésekből, naplókából vettük és természetesen a Soproni Levéltár iratanyagából⁸. Felhasználtuk a téma irodalmát, és nem mondtunk le a visszaemlékezésekről sem.

Séta a romok között

Estéknként, háttal a lenyugvó napnak, a hatalmas termetű Hóman Bálint, talpig feketében, törékeny felesége oldalán, sétálni indult a bencések kolostorából a bombasérült Várkerület felé. A túloldaltól, Esterházy herceg „palotájának” földszinti ablakszemei mögül, zongoraszó hallatszott. Lakatos Géza volt miniszterelnök magyarnótázott vendégnek és házigazdának. 1944/45 telének napjait éltük akkor, a „gyepű” nyugati szélén.

Nemcsak a nemzetvezető esküje előtti politikusok mentsvára volt a Belváros, hanem az új államberendezkedésből kiszorulóban lévő országgyűlés két háza is — már aki vállalta a menekülés kockázatát, s ez nem volt nagy létszámú csoport — Sopronba tette át székhelyét⁹. A Pannónia Szállót foglalták le magánlakásaikul. Akta jelzi, hogy ha

a nyilas hatalom szemében már nem volt is súlyuk, a városi tisztviselők — a régi beidegződések alapján — még tisztelték a testületet. 1944. december 23-án iktatták a képviselőház háznagyi hivatalának kérését. A szálló óvóhelyének pótlégtere a szomszédos pince. Ablakait be kellene falazni, két szellőző kihagyásával. Intézkedést kérnek a légóparancsnoktól. „A Lakásügyi Kormánybiztos újabb rendelkezése folytán a Pannónia Szálló a törvényhozók és családtagjainak magánlakásul szolgál, így közérdekből kérjük, hogy méltóztassék jelen kérelmet” továbbítani. Még aznap áteszik a polgármesterhez (holott számos hasonló esetben — ha csak egyszerű polgárokról volt szó — a háború végéig, amíg az eset el nem évül, nem történik semmi sem). A mérnöki hivatal kapja meg, ők továbbítják a Vállalkozók Munkaközösségének, s 28-án már kézhez kapja az egyik építési szakember¹⁰. Az ebben a gyors ügyintézésben megnyilatkozó tekintélytisztelet nem kell, hogy minket, kései utódokat is áthasson. Ismerve a Ház 23 soproni üléséről szóló jegyzőkönyveket, látnunk kell, hogy szó sincs olyan intézményről, amelynek zavartalan léte nélkülözhetetlen Szálasiék állama szempontjából¹¹. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert máig él az a hiedelem, hogy városunk első — 1944. december 6-i — bombázása a képviselőház ülésének szólt. Egyesek annyira dramatizálják a dolgot, hogy kiemelik: az ülés 11-kor kezdődött volna, a bombázás pedig 11 óra 25-kor következett be. Sőt! (A Szálasi-kormányzat) „december 6-án de. 10 órára országgyűlést hívott egybe a városháza nagytermébe. Ez váltotta ki az angolszász bombázók érdeklődését Sopron iránt. Pontosan 10 órakor meg is jelentek a város felett és célba vették a városházát, valamint a pályaudvarokat.”¹²

Eltételezve attól, hogy az olaszországi támaszpontjaikról erős kötelékekben északnak vonuló gépeket legkésőbb Maribornál észlelte a jelzőszolgálat, tehát meglepetés akkor már (és még) ki volt zárva, az ülést nem is 6-ára, hanem 7-ére hívták össze¹³. S a hely, ahova a meghívó szólt, kívül esett a vasútra hullatott bombaszőnyegen. (Bőven estek bombák a Belvárosra is, de ennek oka nem szándékosság és pontosság, hanem éppen ellenkezője: rossz célzás volt.)¹⁴ Az igazság az, hogy az országgyűlés¹⁵ sem az amerikaiakat, sem a nyilasokat nem érdekelte¹⁶. Törvényhozó hatalom? Hiszen rendeletekkel kormányozták az országot.

Ebből a szempontból érdekesebb a fővárosból a mi körzetünkbe települt szakminisztériumok sorsa. A források ötről beszélnek: a közellátási, ipari, pénzügyi, földművelésügyi, valamint a kereskedelem- és közlekedésügyi tárca képviselőiről¹⁷. Nem a teljes létszámról, hiszen — lévén a kitelepítés önkéntes — sokan lemorzsolódtak¹⁸.

A közellátási minisztérium 1944. december 9-én költözött be a Templom utca 2—4.-be¹⁹. A pénzügyminisztérium a pénzügyigazgatóságon, az Erzsébet utca 15-ben (ma 9. sz.) foglalt helyet. Az 1925-ben épült hatalmas irodaház 180 helyiségéből jutott nekik magánlakásra is. Bár az alagsorral valami baj van, mert a Rákóczi utca 3. sz. ház pincéit is igénybe veszik (meghagyva a lakók számára a használati jogot). Némi magyarázatul: a szétosztásra váró dohány- és dohányáru-készleteket a Pénzügyi palota alsó szintjén tárolták²⁰. Erre a készletre jobban vigyáztak, mint saját embereik testi épségére, de csak 1945. március végéig, amikor — szállítókapacitás hiányában — rengeteg mindent ott kellett hagyniok. A nyitva felejtett ajtókon az ment be, aki akart. Néhány napig legalább, amíg az új illetékesek (vagy a megszállók) rá nem tették a kezüket a készletekre.

A kutatás azt már feltárta, hogy Szálasi nem jött be a városba. Neki Brennbergben készítettek biztosnak látszó óvóhelyet²¹. Egyéb minisztériumok Kőszegen, más főhatóságok különböző Sopron és Vas megyei falvakban telepedtek-kapaszkodtak meg

hosszabb-rövidebb időre. Sopron már csak azért sem lehetett fővárosuk, mert egy per-cig sem adták fel azt a reményüket, hogy a német csodafegyverek hatósugarában előbb-utóbb visszafoglalhatják Budapestet. Hiszen ilyen kísérletek még márciusban is történtek²².

Szálasi a perében kijelentette, hogy a totális kitelepítés híve volt ugyan, de egyúttal a visszavonulás ideiglenességében is bízott²³. Ennek megerősítését olvashatjuk az Összetartás c., akkor már Sopronban megjelenő lapban. Március 15-én írják, hogy a nemzetvezető egymillió pengőt ajánlott fel annak, aki a legszebb tervet készíti Budapest újjáépítésére!²⁴

A bizonyítékokat megtoldhatjuk még a gyepű szónak és származékainak a használatával. A gyepű — Hóman Bálintnak a Magyar Történet első kötetében megje-lent meghatározása szerint — „széles, jobbra lakatlan és gyakran járhatatlan területek gyűréje”²⁵. Erre emlékeztet a Bakonyban lévő Farkasgyepű, Szálasi első tartózkodási helye a Budai Vár elhagyása után, november 22-től Brennbergbe költözéséig²⁶. Legyen a nyilas vezetőség és a szovjet hadsereg közötti terület „felperzselt föld”, hidak felrob-bantva, középületek, közművek szintén, gyárak, raktárak, városok kiürítve, ez lett volna a cél, ideiglenesen, amíg győztesen vissza nem térnek. Az árpádsávós gyepű kijelölt községei, városai voltak a gyepűszállások, ahonnan hatóságaik a hatalmuk alá tartozó helységek vezetőivel leveleztek. Így Sopronnal is. Rendeleteik élén helymegjelölésként általában ez a szó állt: Gyepűszállás²⁷.

Néha azt is megtudjuk, hogy melyik települést takarja ez a titkosnak látszó meghatározás. Krompecher László mérnök, óvóhelyszakértő, az óvóhelyépítés kormánybiztosa Sopron mérnöktársadalmával szoros személyes kapcsolatban állt²⁸. Nem csodálható, hogy lelkiismeretesen megírja mindig, hogy hol érhetik utol anyagkiu-talást kérő leveleikkel. November 20-áról keltezett első jelentkezésében közli, hogy székhelyét Balatonszemesre tette át²⁹. „Hatóságom újabb gyepűszállása és postacíme” viszont már Külsővat (Veszprém megye). Ez az értesítés december 30-án kerül a so-proni iktatóba. Krompecher hivatala később beolvadt a belügyminisztériumba³⁰.

1944. december 20-ra legkésőbb Sopronba érkezett a fenti minisztériumoknak a szűkebb törzse, a Kúria, más egyéb intézmény, főhatóság, összesen, családtagokkal együtt, 3621 fő. Előttük, körülöttük és nyomukban a papírral rendelkező egyéb menekül-tek 39 954 főnyi tömege³¹. Mindenféle ember. Fogadtatásuk is ennek megfelelően ve-gyes volt. Akik idegenek, de mégsem tekintjük őket azoknak címmel örökíti meg az újságíró az őslakosság hangulatát és az ide érkezettek viselkedését:

„Volt idegenforgalmunk, de sokakat csak a rendkívüli események kergettek ide, s mi vártuk azt az időt, mikor vége lesz mindennek, jönnek a csendes hétköznapiak, az Ősz... S egyik héten csak azt vettük észre, hogy a soproni utcákon egyre több is-meretlen arc tűnik fel, egyre többször kérdezzük meg egymástól: hát ez kicsoda? A fi-atalságunk örül a változásnak, s itt is, ott is halljuk: nagy város lesz Sopron! A különben csendes Várkerületen délelőttönként már komoly forgalom kezd kialakulni.” A szinte madártávlatból leskiccelt pillanatkép folytatására az alcímek engednek következtetni: „Vigyázat, a közösség ellen vétenek a megbotránkozatók — Nehéz feladat hárul a közellátási vezetőkre” — hiszen jegyrendszer van, tesszük mi hozzá³².

Még csak szeptember végét írjuk, amikor a menekültáradat kezd már elviselhe-tetlenné válni. A városi közigazgatási bizottság ülésén az iparösszövetség elnöke ki-fogásolja az idegenek nem éppen a hagyományos idegenforgalom kereteiben folyó

ideözönlését. A főispán erélyes válasza: ne próbálkozzék senki sem, akinek nincs a letelepedés jogosságát bizonyító sárga cédulája: „Arról van szó, hogy Sopron a hatodik esztendejébe most átlépett világháború tetőfokán – az országos érdeklődés középpontjába került. Polgári elemek a fővárosból, de az ország egyéb részeiből is felkeresik a várost, legalább átmenetileg itt szeretnének rövidebb-hosszabb időre letelepedni.” Polgári elem alatt nem köztisztviselőket, hanem gazdagabb civileket kell érteni.

A cikk így folytatódik: „A felszólaló törvényhatósági bizottsági tag nagyon helyesen és a város polgársága jogos érdekeinek védelmében arra mutatott rá, hogy ez az ideözönlés nemcsak nem helyes, de egyben igen elgondolkoztató jelenség is. A mostani rendkívüli időkből súlyosan kihathat közellátásunk zavartalanságának lehetőség szerinti biztosítására csakúgy, mint a lakásfront egyre nagyobb problémákat jelentő és minden megértést, jóindulatot bizony alaposan próbára tevő, amúgy is túlfeszített hivatalos elintézésére. De abban is igaza van az érdekes felszólalónak, hogy ez a kérdés természetesen súlyosítja az úgynevezett közbiztonságot is.” Rupperecht Antal, a nemrég (ápr. 27.) kinevezett főispán, válaszában erélyes hangot üt meg: „Akinek tehát ilyen sárga cédulája nincsen, az ne is próbálkozzék, élelmiszerjegyeket nem kap és a legokosabb, amit tehet, ha belátva próbálkozásai hiábavalóságát, eltávozik Sopron falai közül.”³³

A néhány nappal későbbi közleményben már a soproni állomásparancsnokság körpecsétjét is megkövetelik azoktól, akik lakás akarnak, akár elhagyott zsidó lakást is³⁴:

„A napokban úgy értesültünk, hogy egyesek, akik önként hagyták el a fővárost, vagy más vidéki várost, minden hatósági eligazítás nélkül Sopronba jöttek, ahol egyszerűen lakást igényeltek a maguk számára. Zsidólakást akartak feltörejni, illetve főbérleti lakásoknál szobát vettek igénybe. A soproni illetékes hatóságok figyelmeztetik a város közönségét, hogy csak azok költözhetnek be egy fő- vagy albérleti lakásba, illetve csak azok jogosultak főbérleti lakásban egy-egy szoba igénybevételére, akik fel tudják mutatni a soproni állomásparancsnokság körpecsétjével ellátott ebbeli jogosságukat.”

Soproniak pedig ne is adjanak be kérvényt a lakáshivatalhoz, el sem olvassák, mivel menekültügyi hivatal alá alakultak át³⁵:

„Soproniaknak lakást adni egyáltalán nem tudunk — válaszol az újságíró kérdésére Heiszler Béla tanácsos, az ügyosztály vezetője — a soproniak közül tehát senki se forduljon hozzánk lakás-kiutalási kérvénnyel, mert az ilyen kérvényeket el sem olvassuk. — Mi az oka annak — kérdezte munkatársunk —, hogy egyes nagyobb lakásokba mind a mai napig nem történt beutalás, ugyanakkor kisebb lakások egyes részeit már igénybe vették? — Nekünk megvan a tervzetünk, hogy milyen szervezetek jönnek ide — hangzott a felelet — és gondoskodnunk kell arról, hogy az utóbb érkezettek részére is legyen hely. Általános tájékoztatásul közöljük, hogy mindenki kap beszállásolást. egyik előbb, másik később.”

„— Mit fizetnek és ki fizet a beszállásolás után? — kérdezte tovább munkatársunk. — Az az ágazat fizet — felelte a kérdésre Heiszler tanácsos —, amely szervezethez az illető tartozik. Ha katona a beszállásolt, akkor a lakás után például a honvédelmi kincstár fizet. Bútorozott szoba után ágynemű nélkül havonta ötven pengőt, bútorozott szoba után ágyneművel havonta hatvan pengőt fizetnek. A számlát a menekültügyi hivatalban kell benyújtani, mégpedig igazolással, annak kifizetéséről azután a hivatal gondoskodik.”

„—Kinek van Sopronban lakásjoga? — érdeklődött tovább munkatársunk. Erre a kérdésre Heiszler tanácsos a következőket felelte: — Mindenki abban a lakásrészben, melyet neki foglalás után meghagytak, befogadhatja rokonait unokatestvérig bezárólag minden igazolvány nélkül. Minden másnak a lakásügyi kormánybiztostól kell igazolványt hozni. Azokat, akik ilyen igazolvány nélkül jönnek, kijelölt helyükre továbbítjuk.”

Akiknek nem tudnak azonnal lakást biztosítani, a férfiakat a népszállóban³⁶, a nőket az Erzsébet Otthonban³⁷ helyezik el. Az óhatatlanul előforduló súrlódások csökkentésére felkérték a MANSZ-ot³⁸ és a Katolikus Nőszövetséget³⁹, hogy kapcsolódjanak be, főleg a fogadásoknál, a hivatal munkájába, amit el is vállaltak. Tevékenységükről még lesz hírünk.

A polgármester ennél tovább megy. Szeptember 26-án a következőkkel fordul a város hazafias közönségéhez:

„Sopron város társadalma az idetelepítettek befogadásával eddig is példát mutatott az áldozatvállalásra. Most magyar testvéreink egy újabb csoportja kopogtat kapunkon és kér szállást. Felkérem azért a város minden polgárát, jelentse be, ha magyar menekülteket hajlandó befogadni. E felhívásom nem vonatkozik azokra, akiknél a lakóhelyiségek nagyobb száma, illetve a lakáshoz tartozók csekélyebb száma miatt betelepítésre egyes lakrészek már ki vannak jelölve, ha mindjárt ténylegesen ezekbe még a Menekültügyi Hivatal nem helyezett be senkit. E helyiségekbe felsőbb rendelkezéssel kijelöltek kerülnek. A menekültek elhelyezésére való önkéntes lakrész felajánlás tehát csak a saját használatra meghagyott lakrészekre vonatkozik. — Tudom, hogy súlyos áldozatot kérek, de szeretném, ha önkéntes felajánlás útján tudnám biztosítani a még szükséges lakásokat. Talán különösnek hat, ha olyant kérek, aminek igénybevételére a fennálló rendeletek módot adnak. Kettős okból teszem: egyrészt az önként vállalt áldozat nem olyan nehéz, mint a kényszerű, másrészt menekültjeink szükségelhelyezésüket könnyebben viselik el, ha nem paragrafus parancsa adott nekik fedelet fejük fölé, hanem magyar szív fogadta be őket. — Kérem tehát minden polgártársamat, lelkiismeretesen fontolja meg, meddig tud lakásában összehúzódni, mennyit tud menekültjeinknek adni. Biztos vagyok benne, hogy nem csalatkozom a város polgárságában s nem lesz szükség az igénybevételi eljárás megindítására. — Minden felajánló látni fogja adataink felvétele alkalmával: arra törekszünk, hogy mindenkitől csak körülményeivel arányban álló áldozatot kérjünk. Ha emberileg lehetséges, a bejelentő kívánságait is figyelembe vesszük.” Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, a felhívás kulcsszava a magyar és a le nem írt civil. a polgármester szeretett volna mennél kevesebb lehetőséget adni felsőbb szerveknek és katonáknak, hogy tartós jelenlétükkel növeljék Sopron hadi fontosságát. Titkára, Szabó Jenő, konkrét esetre emlékezik vissza, sajnos dátum nélkül⁴⁰.

Már a felhívás megjelenése utáni nap jelzi az újság, hogy „már többen ajánlottak fel lakást illetve szobákat a menekülteknek” a Városháza I. emelet 5. sz. szobájában⁴¹. Hírt kell azonban adniok ennek az ellenkezőjéről is. Kérdés, hogy melyik fejezte ki inkább a közhangulatot⁴²:

„Kaptuk a következő sorokat, melyek annyira beszélnek maguk helyett, hogy nincs semmi hozzátenni valónk: — Igen tisztelt Főszerkesztő Úr! Méltóztassék megengedni, hogy az alábbi esetet — mint a hazafias együttérzés hiányának kiáltó példáját —, becses lapja útján a nagy nyilvánosság elé tárjam. Mint menekült köztisztviselőt Erdély egyik veszélyeztetett városából Sopronba irányítottak, hova mindenem elhagyásával egy kis kézi podgyászra való ingóságommal folyó hó 29-én érkeztem meg. Kéréssemre a

menekültügyi hivatal szabályszerű utalvánnyal Bruckner Lajosné, Hársfasor 29. számú 8 szobás lakásából utalt ki részemre és három tagú családom részére szerény férőhelyet. Mikor a kiutalt lakásrész átvétele céljából nevezett hölgynél jelentkeztem, ez papirostra nem kívánczó kifejezések mellett lakásából kiutasított. Hangsúlyozta, hogy ő sem nekem, sem másnak nem hajlandó menhelyet adni, mert egyik szobájában a krumplics van elhelyezve, a másokban a körtéjét raktározza, a harmadikra pedig paradicsom elhelyezése céljából van szüksége s egyébként sincs nálunk kommunizmus stb. Megjegyzem, hogy a nevezett hölgy az említett nagy lakást másodmagával lakja. — A fentiekben a pusztá tényeket voltam bátor előadni, míg az eset megfelelő kommentálására igen tisztelt Főszerkesztő Urat kérem fel. Sopron, 1944. évi szeptember hó 30-án. Hazafias tisztelettel: Egy menekült köztisztviselő.”

Még akkor is, ha nem ilyen kirívó a visszautasítás, általában éreztetik az idegenel, hogy „hergelaufen”, ezúttal szó szerint.

„Higgye el — mondotta [...] a fiatal, csinos leány — szinte hálás vagyok már azért is, ha valaki szól hozzám, ha egy megnyugtató szót hallok. Mióta ideérkeztem, szinte bánat a kenyerem. Nem elég az, hogy egyedül állok ebben a vad viharban, hogy nem tudok semmit a családomról, a vőlegényemről, akivel oly szépen kiterveztük már az esküvőt, nem elég az, hogy ott kellett hagynom a számomra legszebb várost, Kolozsvárt, de itt a nap minden szakában és órájában szemembe vágják, hogy menekült vagyok, miért jöttem ide, s a »háziasszonyom« — aki különben egy eléggé ismert soproni társaságbeli hölgy — minden elképzelhető úton-módon megkeseríti az életemet, meg a barátnőm életét, mert történetesen a menekültügyi hivatal hozzá utalt be. [...] Tudom, hogy a menekültek között — igaz, hogy azok nem vidékről, Erdélyből, hanem a fővárosból jöttek — van kilengés, de mások miatt lakoljunk mi? ...”

Az igazság mögött meghúzódik az akkor lépten-nyomon hangoztatott nézet: a romlatlan vidék és a bűnös főváros előre gyártott sablonjai. De nézzük inkább az ellenkező végletet, a másik oldalt, ahogy azt az újságíró ugyanabban a cikkben idézi: egy befogadó panaszolja „Megteszek én mindent a hozzám beutalt menekültnek, de annak semmitem elég jó, semmi sem megfelelő. Szinte a legjobb bútoraimat rendelkezésére bocsátottam, hogy enyhítsem »szenvédéseit«, mégis egyre többet nem kér, hanem követel.”⁴³

Menekültek elítélendő viselkedéséről több helyen is olvashatunk az akkor már egyetlen magyar újságunkban:

„Hogy megváltozott a város arca, ez tény és tagadhatatlan. Mi sem jobb bizonyíték erre, mint az, ha végigmegyünk az utcákon, sok idegen, sokszor gondterhelt arc figyelmet mindenkit erre. Feltűnik azonban gyakran, hogy egyesek, akik minden bizonnal nem a legnehezebb körülmények között értek el ideig, s talán nem is a keleti országrészekből, hanem a fővárosból jöttek el hozzánk, nem akarják tudomásul venni a megváltozott viszonyokat s hogy egy vidéki városban élnek. Ma is olyan kifestett arcokat látunk, hogy egy pillanatra bizony kételkedni kezdünk a helyzet komolyságában. Egyesek szinte divatbemutatót rendeznek most, mikor ez éppenséggel nem időszakos s könnyű, gondtalan szórakozásnak tüntetik fel ezt a »kényszerű nyaralást«”⁴⁴.

Aki ezt nem tartaná elég egyértelműnek, annak szolgálhatunk pontosabb idézettel is: „Két túlhangos reggeliző hölgyre lettem figyelmes — kezd bele Nowinszky —, Harzogó jókedvvel vitatták meg napi programjukat, amely nagyjából sétálásból, cukrászdából, moziból, színházból állott. Kínos gonddal voltak kikészítve, szédítően

elegánsak voltak, szájukon vastagon ült a rúzs, csörögtek a karperecek, csillogtak a gyűrűk és áradt belőlük a gondtalan jólét. Amikor távoztak, két pengő borraivalót adtak és még az utcáról is visszahallatszott a nevetésük. Megkérdeztem: kik ezek. Valamilyen »menekültek« — hangzott a meglepő válasz.”⁴⁵

Az igazsághoz tartozik, hogy Sopronban békeidőben sem nézték jó szemmel az ilyen „flancot”. Ezekben az esetekben inkább az lenne az érdekes, hogy erre az életvitelre honnan volt pénzük az illetőknek. Egy lehetséges forrás:

„Tegnap bepillantottunk a soproni járásbírószoba egyik szobájába, ahol egymás mellett sorakoznak a porolókefék, söprűk, rumos üvegek, fésűk, majd a különböző zacskók liszttel, üvegek zsírral, puttyok, amelyeknek már csak üressége ásít az áporodott csendbe, amelyet még befűszerez a mosdószappanok illata. — Azt hittük, menekültek próbálnak otthont teremteni maguknak, de kiderült, hogy az valamennyi elkobzott és lefoglalt bűntárgy: csempészek akarták Németországba szállítani. — Legnagyobb csodálkozásunkra a háború hatodik esztendejében, mikor a legszükségesebb élelmiszereket jegyre adják s bizony mindenkinek annyi jut, ami éppen elég lehet, de amiből felesleget nem lehet más időre átmenteni, azt látjuk, hogy bizony naponta a csempészek tízei akarnak élelmiszert átvinni Németországba. Vajon hol tudják ezek az élelmiszert beszerezni? Mert valamennyi tagad, valamennyi »megtakarította«”⁴⁶

Sokaknak viszont a létfeltételek rendszeres biztosítása is szinte elérhetetlen álom. Egy Budapestről visszatérő szemtanú mondja: „Amikor hazafelé utaztam Sopronba, láttam menekülőket egy szál ruhában. Láttam kibombázottakat, akiknek mindenük elveszett, nem egyszer még a családjuk is.”⁴⁷

Ezekről és hasonlókról gondoskodni nem éppen könnyű feladat az illetékes hivatalok számára. Ám azért még megkísérlik: „A megváltozott viszonyok miatt, mint az ismeretes, néhány helység és város teljes, illetve részleges kiürítésére sor került, melynek rendjét a kiürítési kormánybiztos állapította meg. Sopront is kinevezték több helység felvevő területének és itt sok menekült talált szállásra, otthonra. Nagyon gyakran megtörtént, hogy a menekült vonat az esti vagy az éjszakai órákban érkezett meg városunkba, és mivel ilyen időpontban elhelyezésükről kellő módon gondoskodni nem lehetett, a város a társadalmi egyesületek közreműködésével felállította a menekültek részére az átvonuló szállást. Átvonuló szállásra átalakították a Balfi úti Polgárotthon egy részét, ahol 15 férőhely áll a menekültek rendelkezésére, a soproni Katolikus Nőszövetség önként felajánlott 10 férőhelyes átvonuló szállást.” Most sikerült az úgynevezett Tábornoki házban is mintegy 40 férőhelyes szállást elhelyezni, sikerült azt is megoldani, hogy külön szállásuk lesz a férfiaknak és külön a menekült nőknek. Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy ezek a helyiségek csak az átvonuló szállás céljait szolgálják. Ha tehát éjszaka érkeznek menekültek, ide helyezik őket, az utazás fáradalmait itt kipihenhetik. Ezenkívül felállították az állomásokon a pályaudvari tájékoztató irodát.”⁴⁸

„A menekültügyi hivatal nap-nap után állandóan keresik a menekültek, akik egy-két nappal ezelőtt érkeztek Sopronba és lakások kiutalását kérik. Értesülésünk szerint a menekültek érkezése Sopronba tovább folyik, igaz hogy jelenleg csak kisebb csoportokban. [...] Ha elkészül a lakáskataszter, akkor tisztán áll majd az illetékesek előtt, hogy Sopron még mennyi menekültet tud befogadni és akkor a polgármester megfelelő intézkedéseket hozhat.” Ezt október 25-én írják, jelezvén vele, hogy a rendszerváltás sem állította meg a front elől nyugatabbra húzódók számát, vonulását⁴⁹.

Még október 7-én rövidebb hírben közlik, hogy a MANSZ a Hadigondozó Irodával közösen megalakította a menekültügyi hivatalt. Nem szerencsés elnevezés, hiszen szeptember 27-én már olvashattak arról a helybeliek, de idegenek is, hogy a Városháza lakáshivatala ugyanezen a címen ugyanezt a munkát végzi⁵⁰. Amit az egyik nem tud elintézni, azt majd a másik vállalja?

Ám legyen ez azoknak a gondja, akik hosszabb időt szeretnének itt tölteni. 1944 októberének második felében azonban megjelennek az átvonulók. Az Oedenburger Zeitung már október 17-én híreket közöl a bánáti menekültek szekérkaravánjairól⁵¹. A Soproni Hirlapban a következő nap értesülünk róluk: „Vasárnap, hétfőn és kedden szinte órákon át egyfolytában vonultak keresztül Sopron városán lófogatú kocsijaikon azok a menekültek, akik mint a német népcsoport részei a Bánátból indultak el a betört orosz és román hordák elől, hogy nyugatra haladva Németországban menedéket találjanak. A menekülő csoport több ezer tagja, leginkább gyermekek, nők és öregek, csak a legszükségesebb kis cók-mókot tudták magukkal menteni, hátrahagyva mindenüket, egyéb háziállataikat is.”⁵²

Mivel az északi külvárosokon haladtak keresztül⁵³, az alábbi idézet valószínűleg az ott lakó gazdapolgárookra vonatkozik:

„A Sopronon átvonuló menekültek felé őszinte szeretettel és mély átérzéssel fordult Sopron lakossága. Aki csak tehette és amennyire módjában állott, igyekezett segítségükre lenni. Többen meleg ételt, mások kenyeret, gyümölcsöt, sőt kolbászféléket is juttattak a felnőtt menekülteknek, a kisebb gyermekeknek pedig a lehetőségekhez mérten tejet vagy kávékat adtak és általában minden tekintetben igyekeztek enyhíteni nehéz helyzetüket. Ez a testvéri megmozdulás és jóindulatú segíteni akarás igen jól esett az új, biztos otthonuk felé haladó menekülteknek.”⁵⁴

Újabb részletekre a 22-i számban bukkanunk: „Tegnap is, miként az előző napokon, újabb bánáti és bácskai menekült csoportok érkeztek és vonultak keresztül Sopronon Erdélyből [!] jövet Németország felé. Megszámlálhatatlan kocsik mentek keresztül a város külső utcáin, köztük sokan traktorral húzattak 2—3—4 szekeret is.”⁵⁵ A vonulók közül néhányat baleset ért, ezeket a kórházba szállították⁵⁶.

A menekülteknek, már akik maradtak, nemcsak szállás kellett, hanem élelem is. a város közellátási vezetősége mindent megtett, hogy a megállapított kontingenst a felsőbb hatóságok megemeljék. Élelmiszerekre és vágóállatokra egyaránt⁵⁷.

Visszatérve a lakásügyekre: „Voltak olyan menekült családok, akiknek főbérleti lakás jutott, másokat albérleti lakásban tudtak csak elhelyezni. Több helyen vita szüremelt a tekintetben, hogy a lakás tulajdonosa mit köteles a hozzá beutalt menekült rendelkezésére bocsátani. Erről a kérdéstről rendelet intézkedik, amit az alábbiakban közlünk [...]: A belügyminiszter 600—1944. B. M. számú rendeletének 3. paragrafusa alapján az igénybe vett helyiségeket a lakás birtokosa a legszükségesebb és általa nélkülözhető bútorokkal és egyéb felszereléssel tartozik rendelkezésre bocsátani, tovább a lakás felszereléséhez tartozó, illetőleg a lakrész használhatóságát biztosító világító, fűtési, vízszolgáltatási és egészségügyi berendezéseket, úgyszintén — amennyiben az igénybe vett lakásrészhez konyha nem tartozik — saját konyhája használatát is az ott elhelyezett hajléktalanoknak a lakás birtokosa megengedni köteles. Lakrész ideiglenes használója fürdőszoba használatára igényt nem tarthat. Amennyiben a lakásban több W. C. van, a lakás birtokosa jelöli meg, melyiket jogosultak az igénybe vett lakásrészben elhelyeztetni használni. — Ágynemű és egyéb fehérnemű, étkező- és konyhaedények, va-

lamint evőeszközök használatának átengedésére a lakás birtokosa csak abban az esetben kötelezhető, ha abból saját családja szükségletét meghaladó készlet van birtokában. Fűtőanyag (fa, szén, kocsz) rendelkezésre bocsátásra az, akinek lakását vagy lakrészét igénybe vették, nem kötelezhető.”⁵⁸

Sopron megtelt. A polgármester erélyes nyilatkozatát közli az újság október 13-án: „Mikor a város még időben összeírta a lakásoknak a számát, amelyeket kiutal a menekültek részére, állandóan újabb és újabb katonai és civil bizottságok molesztálják a polgárságot. Különös dolog, hogy ma, amikor minden egyes emberre szükség van, a bizottságban állandóan négy-öt ember is dolgozik. a városnál úgyis kartotékolták a lakásokat, tehát fölösleges ez az állandó bizottságoskodás. A legerélyesebben utána fogok járni, hogy kik telepedtek le itt hatósági beutalás nélkül s azokat könyörtelenül kifogom a város területéről telepíteni, mert nem akkor vagyok jószívű, ha elnézem, hogy végül Sopronban sátrokban lakjanak s ne legyen mit enni, hanem [ha] ebben a városban rendet tartok. Mi lenne, ha az egész ország lakossága Sopronban és Szombathegyen akarna összezsúfolódni?”⁵⁹

Rupprecht Antal főispán ugyanakkor javasolja a szakmunkásoknak, akárhonnan jöttek is, hogy jelentkezzenek az illetékes iparhatóságnál, mert szükség van rájuk. „Továbbá bejelentette, hogy értesítette a kiürítési kormánybiztost, hogy Sopron mint menekültfelvevő terület megtelt, továbbá, hogy éppen a megnagyobbodott számú lakosság ellátása érdekében betiltotta a vármegye területéről az élelmiszerek kiszállítását.”⁶⁰

Már három nappal korábban világosan megírták : „Egyesek [...] minden igazolvány, utalvány nélkül ismerősökhöz és igen távoli rokonoknál kapnak szállást, egy-egy szobát. a hatóságnak — értesülésünk szerint — ilyen esetekben nincs módja sem a lefoglalt lakásokat rendelkezésükre bocsátani, illetve ezeknél az ismerős és távoli rokonoknál egy későbbi időpontban igénybevitelre kerülő lakást az igénybevitel alól mentesíteni. Azok számára, akik engedély és sárga utalvány nélkül költöztek Sopronba, a hatóság nem ad ki élelmiszerutalványokat sem.”⁶¹

Még szeptember végén közlik: „Több ismert, híres színésznő és közéleti előkelőség Sopronban kíván letelepedni. [...] Úgy tudjuk, hogy a magyar színpad egyik leghíresebb szereplője, igen ismert színésznő, a napokban távirati úton kérte a polgármestert, hogy nyújtson módot a Sopronba költözködéséhez. a kérést most tárgyalják a lakáshivatalban és minden valószínűség szerint tudnak lakást biztosítani számára.”⁶²

Akkor még lehetett. Még az első bombázás előtt, 1944 novemberében, megjelent az országos elhelyezési kormánybiztos rendelete arról, hogy Sopron városában további férőhelyeket nem utalhatnak ki. A zsúfoltság kétségtelenül ekkor lehetett a legnagyobb. Ám ezt a hatóságok még úgy-ahogy kezelni tudták. Bár a káosz jelei már felfedezhetők. Például a polgármester által négy-öt tagú bizottságoknak nevezett szálláscsinálók tevékenységében. Ezek nyilván nagyobb intézmények, csoportok számára hajtottak föl még szabad helyeket. Föltehetően a hivatal kartotékjain tartalékként kezelt lakások közül. Hogy végül is mennyi lehetett a csúcspont? A legnagyobb létszám? Erre majd később kísérelünk meg válaszolni.

A függöny mögött

Nem minden menekült kóborolt hazátlanul a soproni utcán. Voltak, akik megpróbáltak beilleszkedni: munkát kerestek. Filléres hirdetésekkel gyakran találkozunk a Soproni

Hirlap hasábjain. Például október 19-én, amikor a bácskaiak vonultak kifelé a Bécsi utcán, menekült gazdatiszt elhelyezkedne, úriasszony irodai elfoglaltságot vállalna, erdélyi menekült gépírní tudó textil- és fűszerkereskedő vállalatnál irodai alkalmazást keres. Az őslakos pedig félrehúzza a függönyt és lenéz, ki csönget megint a kapunál?

Nem mindenki volt menekült, aki hazátlanul kóborolt a soproni utcán. Nemcsak helységek között voltak lakóhely-változtatások, hanem a városon belül is. Már 1944 tavaszán észlelhető bizonyos mozgolódás. Akkor még nem a front, hanem a bombázások elől húzódtak vidékre az emberek. Fontolgatták a főváros kiürítését, s ezzel kapcsolatosan felvevő területként szóba került Sopron is. Közelebbi téma volt, amikor Győrből kezdtek menekülni az emberek az ipartelepek közeléből. Nálunk elég korán jelentkezik az emberek tudatában a vasút veszélyessége⁶³. Az óvóhelyek hatósági kijelölése ellen beadott fellebbezések egyik visszatérő gondolata ez. Például özvegy Metzner Jánosné a Tóth Antal utcából írja június 28-án iktatott fellebbezésében (az ő házában négy ház részére jelöltek ki közös óvóhelyet): „nem alkalmas ilyen óvóhely létesítésére [a 4. sz.], mert ezen ház a MÁV személypályaudvarával szemben, az első sínpártól pontosan 35 m távolságra van [...] abszolút veszélyes közelségben.”⁶⁴ Kausitz Jenő nyugalmazott postaigazgató július 26-ról összefoglalóan jellemzi a lakosság veszély-tudatát: „Amikor Magyarország háborúba lépett, és a légitámadások a szövetséges Németország ellen megindultak, egy pillanatig sem voltam azon naiv hitben, hogy mi a bombázásokat kikerüljük. Legfeljebb arra gondoltam, hogy az egyes városokat és helyeket az ellenség hadi fontosságukhoz képest különböző sorrendben fogja bombázni.”⁶⁵

Az általános nyugtalanságnak elébe vágva a város légoltalmi parancsnoka közleményt jelentetett meg az újságban, amelyben „Egyes soproni veszélyeztetett területek lazítását és részleges anyagi kiürítését tanácsolja a légoltalmi hatóság a nagyközönségnek.” A dátum július 16. A polgármester ingerülten válaszol: ugyan mondja már meg a parancsnok, hová tegye a máris nagyszámú jelentkezőt, hiszen Sopron felvevő terület is. A rendőrség augusztus 4-én iktatott válaszából kiderül, hogy a lakosság kisebb hányada gyermekeit máris vidékre szállította. Egyébként az illetékes katonai parancsnokság rendelkezése volt, hogy el a vasúttól⁶⁶.

Ismeretes, hogy országosan javasolták az önkéntes kitelepedést Németország területére. Ennek soproni szervezése átnyúlik 1945 elejére. Egyelőre sokat nem tudok róla⁶⁷.

Az őslakosság (és a hozzá beutalt menekültek) városon belüli helyválttatása vagy vidékre költözése természetesen az első bombázás után gyorsult föl. 1944 ősze. Egy soproni család megpróbálja élni megszokott hétköznapi életét. H. Gy. építész-mérnök az esterházy hercegi hitbizomány tisztviselői állományában. Csak „slágvortokat” jegyez föl határidőnaplójába. Felesége — háztartásbeli — három gyermekük minden napjait külön-külön naplókban rögzíti. A vasút mellett laknak, földszintes házban. A nagyfiú egyetemre készül. H. Gy.-né október 8-án a következőket írja róla a kockás füzetbe:

„Szept. 20-án egy légcsendes napon elindult sok csomaggal, beszállás előtt légveszély volt de nem hittünk benne mert előző 2 nap bombázás volt⁶⁸. Mint később hallottuk, a vonat nyílt pályán megállt, vadászgépek bombát dobtak a mögöttük lévő falura, mire Győrbe értek, égett az egész rakodó-pályaudvar, tovább utazni nem lehetett. Tanácstalan várakozás után visszaszállították őket Csornára és onnan Kisbér Pápán át délután 3 óra helyett másnap reggel hajnalban ért a Kelenföldi pályaudvarra. Persze se

taxi se villamos végre egy különjárat elvitte őket a Gellért térig ott szegény részletekbe méterekre előre vive csomagjait reggel 7 órakor beért a Szent Imrébe.”⁶⁹

[Budapesten léte nem tartott sokáig: a fegyverszüneti proklamációt már hazafelé menet hallotta a vonatban.]

A szülők az első bombázáskor a két kisebb gyerekkel és a cselédlánnyal otthon vannak. Késői beírás a középső fiúról szóló naplóba: „Dec. 6-án éppen tanultunk mint rendesen a gyerekszobába[n] amikor felbőgtek a szirénák, de persze mi ügyet se vettünk rá amikor egyszerre Gyuri [H. Gy.] aki valami ösztöntől hajtva haza jött átszólta »nagyon alacsonyan mennek a gépek, jó lesz lemenni« és amint kinéz a kertajtón elordítja magát »le a pincébe, oldják a bombát«. Szegény kis Pistám az ismétlődő csattanástól és robajok pokoli zűrzavarából úgy próbált menekülni, hogy befogta a fülét.”⁷⁰

(A nagyfiú) „okt. 15-én miután az egyetemet bezárták és az oroszok közeledtek körülménye 2 napos koplalás után haza érkezett [...] November végén behívták sáncásásra, dec. 6-án ment ki először csoportjával ásni Kőhida mellé, akkor volt Sopron első szörnyű napja, akkor kaptuk az első bombázást [...] Pár napon át romokat takarított, majd cipekedni segített hazulról holmikat a Templom utcába. azután megalakult a munkaközösségi iroda (építőipari) ahová őt felvették. Azóta szorgalmasan jár hivatalba, bizonyos hatáskörrel rendelkezik. Sajnos heti fizetését nem tudja mibe fektetni, mert a bombázás óta Sopron üzletei teljesen kiürültek...”⁷¹

Most a harmadik naplóból idézek (ez a 11 éves Antal számára íródott):

„Két napig még a házban laktunk, papírral beragasztott ablakok mellett, de aztán úgy éreztük Isten kísértés tovább a vasút mellett maradni és bejöttünk a Templom utcai hercegi házba egy szoba konyhába. A gyerekek kis kocsin szállítottak át mindent, amire szükségünk volt. Ez hetekig tartott, közben riadókkal fűszerezve, amit most már nem vettünk könnyelműen és bárhonnán rohantunk a Templom utcába. Antika eleinte nagyon izgult minden riadókor de azért mint kis férfi viselkedett de azután mikor a Lőveri bombázást [1944. dec. 18-án.] odabent alig éreztük, megnyugodott. Ő lett a kis beszélő, mert persze a [cseléd]lány haza ment [falura] Pistát meg a folytonos igazoltatások miatt nem akartam délelőtt sehova se küldeni. Már a változatosságot is élvezte, különösen amikor Hohenlohe Lajos hercegnét mellénk kvártélyozták és nálunk kosztolt »ugye ilyen ismeretségre otthon sohasem tettünk volna szert! Kis sznob lelke meg volt elégedve, ő lett a hercegnő komornája [!], befűtött neki stb. Ennek fejében pár angol órát kapott tőle és emlékül kis skarabeus nyakkendőjét [...] Három hét előtt apa óhajára valamennyien oroszul tanulunk, de tulajdonképpen csak Anti tudja a leckét. — Két hete kiírták az iskolába, hogy aki akar jelentkezzen összefoglaló vizsgára így most szegény kis öregnek is neki kell látni a tanulásnak . Egy ismerős fiatal tanárnő szívességből foglalkozik vele. — Szóval szépen indult az élet. Márc. 4.: akkor kaptunk egy csúnya bombázást nehéz 1000 kg-os bombákkal, itt is remegett a föld, hallottunk mindent, több óvóhely telit kapott, szegény kis Antim kijelentette, mert megint 45 perces volt a támadás, »ha bombázni akarnak, dobják le egyszerre az összes bombát, de legyen hamar vége, ne kelljen folyton azon izgulni, hogy most, most csap le ránk, mert ez az idegkre megy!«⁷² — Azóta, ha riadó van, rohanunk ki a szabadba, vagy Virágvölgy vagy erdő stb. Kellemetlenek a felettünk repülő gépek és nagyon hallani, ahogy csomagolnak [!], de süt a nap és Antika azt mondja, hogy sokkal jobb! — ...”⁷³

(A nagyfiúnak) „még első elutazása előtt [szept. 20. előtt] menekült ismerőseink jöttek Pestről egy 15 éves kislánnyal, én már meséltem nekik, hogy milyen helyes kis

lány, de ő nem hitte, de mikor meglátta, azt mondta »most az egyszer egyforma a gusztusunk«.»⁷⁴

Akik ilyenformán csöngettek az ajtón, Torzsay-Bíber Gyuláék voltak. A férfi a fővárosból származó H. Gy.-nének az ügyvédi-bírói világból való egykori udvarlója. Amikor elszánja magát, hogy a jóléteből a kitelepülők bizonytalan útjára lép, a Nemzeti Bank jogügyi osztályának vezetője igazgatóhelyettesi rangban, főügyész, ügyvéd stb.⁷⁵ Csak addig húzódnak meg H. Gy.-éknél, amíg lakásügyük el nem intéződik. A kiürítési kormánybiztos szabályszerű kiutalása hármójuknak egy szobára szól a Nemzeti Bank soproni fiókjának főnökhelyettesi lakásában. A kormánybiztos szeptember 25-i kiutalása az alispántól október 3-án kerül illetékességéből a polgármesterhez. A városházi hivatal végzése október 12-én kelt⁷⁶.

Milyen szerencse, hogy H. Gy.-ék szalonja [Alsólőver u. 3.] még „üresen” állt, a tartalékban a menekültügyi hivatalnál. Csak október 29-én kaptak lakót H.-ék.

H. Gy.-ék és Torzsay-Bíberék kapcsolata mintaszerű volt később is, H.-ék és a beutalt lakó közt tartózkodó, személytelen, s később lesz még példa az ellenséges viszonyra is. Jó illusztráció ahhoz, amiről az újságíró szeptember 28-án beszél:

„Azt írtuk, hogy az idegeneket a soproniak úgy tekintik, mint a polgári család az előkelő vendéget. Ez így van, s hogy így van, azt a gyakorlati életből láthatjuk. Mi sem bizonyítja jobban: társadalmi érintkezés nem alakult ki a nyaralók és a soproni polgárság között és ez egy kicsit természetes is. Most azonban ezt az elkülönítést nem szabad fenntartani. Igenis meg kell találni a város társadalma és a menekültek között a társadalmi kapcsolatokat, ki kell azt építeni, mert idegenek bár a menekültek, de mi nem tekinthetjük őket azoknak.»⁷⁷

Mit tesz ilyen vérzivataros időkben egy műszaki tisztviselő, akinek a feladatai a megyében, a megyén, sőt az országhatáron is túl szétszórt birtoktestek épületeihez kötődnek. Dolgozik, s utazik, szemben az egyre növekvő árral. feljegyzéseiből idézek az alábbiakban:

„1944. okt. 11. [...] Bp.-i központ menekül. [...]

Okt. 15. vas. Horthy szózat, Dálnoki szózat, Szálasi szózat.

Okt. 20. Hajnalban Kapuvár, dut. vissza. [...] irodaköltözés? [Márminthogy a soproni költözne Kapuvárra.]

Okt. 21. szo. Beteg vagyok, megfáztam. Fürdő, aztán otthonmaradás, mert riadó is van. Este színház: A bolond.

Okt. 22. v. Fürdés, kirándulás Bíberékkal [...]

Okt. 28. szo. Bíberék vannak itt vacsorán.

Okt. 29. v. Lakót kapunk a szalonba. Árva János MÁV-főintéző.

Okt. 30. h. Katanics Gyurka megérkezik. [Egyetemista rokon látogatóban.]

Nov. 4. szo. [...] Gyurka [Katanics] elutazik vonattal. Este színház.

Nov. 6. h. Este Kaszinó.

Nov. 9. cs. Este Kaszinó.

Nov. 12. v. Bíber Gyurka vendég.

Nov. 13. h. Este Kaszinó.

Nov. 17. p. Kapuvár, a Műsz[aki] Hiv[atal] konyháját kiadom menekülteknek (Borkövyéné hugai.)

Dec. 4. h. Pécs, Kaposvár elestek, Dömötörtől hgi [hercegi] üzenet, hogy Eszterháza, Kapuvár rendelkezésre áll. H. V.-ék [Hellebronth Vilmosék] teán. Hétfő este pezsgőzéssel.

Dec. 5. k. Kapuvárra ki akarok menni, de nem érem el a vonatot.

Dec. 6. sze. Bombázás 400 halott, a város csupa rom. Tetőcserép, ablakok és néhány kiszakadt ajtón kívül más bajunk nincs, hála Istennek.

Dec. 7. cs. Kiköltözési tervek. Kapuvárra kimegyek a szálláscsinálók után. 4^h gyűlés, a Kapuvári Várba utalnak, oda nem megyek [...]

Dec. 8. p. Első hercegi transzport indul. Beköltözünk a Templom u. 2. alá.

Dec. 9. szo. Elindul az eső, beázunk. Közellátási Minisztérium beköltözik a templom utcába [a 2—4.-be].

Dec. 10. v. Romok és romok. Nincs szervezett segítség. Járom a körleteket, segítek, ahol tudok. [Építészmérnök!] II. hercegi transzport elmegy.

Dec. 11. h. Első cserepezés 35.– Pilz [tetőfedőmester].

Dec. 14. cs. varga Sándor és varga János cserepesek beállítanak.

Dec. 15. p. Templom utcai ház tetejét rendbehozatom.

Dec. 16. szo. Alsólövér utcában cserepeznek [...]

Dec. 18. h. Délben riadó, bombázás II löverek kapnak csúnyán.

Dec. 19. k. Megint esik néhány bomba. [Ld. SSz. 1995, 331. o.]

Dec. 23. szo. Lakáskulcsot elkérik, Közellát. Min. sz[ám]vevősége betelepszik az Alsólövér utcába.

Dec. 24. Karácsony este. Khoór Ödönék [sógor, a Soproni Kórház nőgyógyász főorvosa] és Pesti Jóska [jó barát, a Nemzeti Bank soproni fiókjának vezetője]jönnek gyertyagyújtásra.

Dec. 27. Villanyórát [...] és gázórát lemérjük [...] és feljegyeztük az Alsólövér utcában.

Dec. 31. v. Szilveszter Torzsay-Biberéknél a Nemzeti Bankban.”

H. Gy. 1944-es naplója végén ceruzás bejegyzések:

„7 ⁴⁵	London	46 ⁵
14	London	46 ⁵
21	London, New York	40 ⁵ ”

Aligha vitás, hogy a fent nevezett rádióállomások magyar híreinek időpontja és rövidhulláma olvasható itt. Ablakot becsukni és lehalkítani a rádiót...⁷⁸

A műszaki hivatal földszinti raktárából „begyűjtött” vászonkötéses füzet csábított az írásra. H. Antal, a család legifjabb (11 éves) tagja nekikezdett:

„NAPLÓ

1944. december 24-től (vasárnap)

Dec. 24.: d. e. karácsonyfa díszítés d. u. Ödön bácsiék, Pesti és este B. Gyuláék. Ajándék: Gróf Monte Christo. 11 ó.-kor lefekvés.

Dec. 25.: 10-kor kelés 11 riadó 3-ig d. u. Biber Gyurka és András családja, Takács József.

Dec. 26.: d. e. 11—3-ig riadó. d. u. Biber Gyuláék, hattyúvacsora.

Dec. 27.: Lábfájás miatt nem mentem sehová. Este Ödön bácsi átjött híreket halgatni [sic!], Riadó 11—3.

Dec. 28.: Sikertelenül voltunk a háznál [Alsólőver u. 3., a lakók nem nyitottak ajtót]. Borbélynál. Riadó. Irattárban ceruzáért. Olvasás.

Dec. 29.: Erzsi néniék régi házához vasalóért [Khoórék akkor még csak félig romos háza, Deák tér 39. Márc. 4-én teljesen tönkrement.] Kisriadó. Séta. Majority. [Dobós társasjáték.] Gyurka bácsi.

Dec. 30.: reggel 8-kor keltem. 9-kor Pepo nénivel [Torzsay-Bíber Gyuláné] elmentünk a régi házhoz almáért. Utána hust hoztam szemetet vittem Végre ezekután békébe hagynak. (Értsd: nem kell tanulni.) D. u. a házhoz mentünk borsóért. Egy részét szerencsésen kiszórtam.

Dec. 31.: Este átmentünk Pepó néniékhez a Nemzeti Bankba 2 üveg bort megittunk heten. Jól mulattunk éjfél után 1 ó.-ig.

1945. jan. 8. Este megtanultunk römizni. Pista kétszer nyert.

Jan. 9. D. e. kenyérért tejért mentem Befűtöttem. Templomba voltam D. u. sok ember kereste apát. Este immár 6-odszor májpestémet és römi.

Jan. 18. délu. Pesti bácsinak segítettük a holmiát elvinni. [Ő is kibombázott.] Mire haza jöttünk, nagy meglepetés várt ránk. a szomszéd szobába, amely addig műszaki hivatal volt bement lakni herceg Hohenlohe Lajosné sz. Hadik gr.-nő szegényt Budapestről hozták Kőhidára a férjével együtt. egyelőre csak ő szabadult ki, de reméli, hogy férjét is kiszabadítja.

Jan. 19. Ma a Baranyovits igazgató azt akarta, hogy velünk étkezzen, de a mama nem [akarta]. csak a hercegasszony személyes kérésére étkezik nálunk.

Jan. 20. Gyula bácsiék este fürdeni jöttek és vacsorázni. Vacsora után Ödön bácsi is átjött. A hercegnő nem volt velünk, mert délelőtt kint volt Kőhidán és nagyon fáradt volt, vacsorát bevittük neki.

Jan. 21. Kláriék, Gyula bácsi kivételével és Magdusék [Torzsay-Bíber György felesége, Magdus.] ma mentek ki Fertőbozra, s onnan [mennek majd ki] Németországba Linztől száz kilométerre dél-délnyugatra. Este römi a hercegnővel. [A Torzsayékra vonatkozó hír félreértés lehet, hiszen febr. 2-án ismét megjelennek a Templom u.-ban. Talán csak terv.]

Jan. 22. hétfő. (A hercegnő azt ígérte) Vacsora után kártyázás volt tervbe véve. de a hercegnő nagyon fáradt volt. Már félig megágyaztunk, mikor eljött a Pesti bácsi. Meghalgatuk [sic!] a fegyverszüneti feltételeket.

Jan. 23. Végre biztos ígéreteket kaptam az esti bridgere nézve. A korai vacsora után tényleg neki ültünk bridgezni. Nem nagyon értettem, de a hercegnő szerencsére segített.

Jan. 24. Este a hercegnő, Haffner bácsi, papa és mama a 1/2 8-as moziba mentek, de nagyon rossz volt a film. Papa szerint émelygős volt.

Jan. 25. Bromberg, Kalis, Oppeln elesett, Kel. Poroszo.-ban és Litvániában rekedt német két hadsereget bekerítették az oroszok. Este bridgeztünk és többször nyertem.

Február 1. A herceget Kőhidáról behozták az egyik katonakórházba. Ebéd után egyszerre beállított. Ugyanis a hosszú riadó után az óvóhelyről nem föl a kórházba hanem idejött. A hercegasszony rettentően megijedt és visszavitte az urát a kórházba. Ezekután este nem volt bridge.

Febr. 2. péntek. Ma nagy razzia volt. Senkinek sem volt szabad a városból kimenni, csak katonai hatóságoknak. Ebben a házban 1/2 1 —1/2 3 voltak. Hozzánk csak a vége felé jöttek, mikor mi hárman fiuk elmentünk a házhoz. Nem volt semmi baj. Dé-

lután sok vendég jött. Először a Haffner bácsi. mielőtt elment volna jött a Vera néni vacsorát készíteni. 7 óra felé Gyurka bácsi és Vivi is eljöttek. Vacsorára finom rakott krumpli, vendégek: Gyurka bácsiék és Gyula bácsi, a hercegasszony, Pesti bácsi és Bíber Sári néni akit most láttam először életemben.

Febr. 3. Ma, a tegnapi gyönyörű időhöz képest elég rossz idő volt. Esett az eső és rettentő pocsolyák lettek. Délben a Lakatosné [a volt miniszterelnök felesége] átjött kávépörkölni és megígérte hogy hoz csokoládét. délután a hercegasszony lefeküdt és a Lakatosék átjöttek hozzá. A férfi sokat és jól zongorázott.

Febr. 4. Ma nagyon esett az eső reggel, de aztán kitisztult és jó idő lett. ebéd után Mamával fölmentünk a Löver-szállóhoz. Nagyon csunyán elintézték a bombák az egész vidéket. este megint nem volt bridge.

Febr. 7. Ma papával együtt elhatároztuk hogy meg fogunk tanulni oroszul. Sopronban él egy Massalszky nevű orosz herceg. Azt gondoltuk, hogy ettől tanulunk.

Febr. 10. Végre délután 3 órakor befutott a Massalszky. Először nagyon megrémültünk az orosz nyelvtől, de aztán beláttuk, hogy nem is olyan boszorkányság. Éppen aznap volt itt a vasalóné aki kissé német érzelmű. Ennek azt mondtuk, hogy a hercegasszonyt jött meglátogatni. Ő azonban ilyenkor a kórházban van és mi megkértük, hogy magyarázza meg egy kicsit az oroszot.

Febr. 11. Ma is én vittem a herceg úrnak a tejet, sonkát, stb. Ugyanis a hercegasszony este későn alszik el, és reggel sokáig alszik. Sokat tanulunk oroszot. Főleg az ábc okoz nagy nehézséget.

Febr. 13. kedd. Ma kellett[t] volna a Massalszkyknak órát adni, de a hosszú riadó miatt csak éppen egy pillanatra jött. Hozott egy orosz könyvet, és azt mondta, hogy holnap fél ötkor jön.

Febr. 14. A leckéket én tudtam a legjobban. A Massalszky elég későn jött. Jó sok szót adott föl mert most egy ideig elmegy Bécsbe. Ezért a hercegasszony is beszélt vele.

Febr. 17. szombat. A hercegasszony ma akart elutazni a Lakatosékkal autón. De a Lakatos a Veesenmayernél volt és mielőtt elindultak volna riadó lett⁷⁹. Lakatos nem akart elindulni. Hercegasszony nagyon sajnálta, hogy egy napot késett.

Febr. 18. Korán hajnali 7 órakor végre mégis elutazott. előző napon gondjaimra bizta az urát. Mindent megmutatott, hogy hol van.

Febr. 21. szerda. Reggel, mikor a tejet vittem, a kórházban a herceg úr mondta, hogy este megjött a legidősebb fia. estefelé a kisherceg el is jött. Jóképű fiú volt. Itt is aludt két éjjel. Délben hosszú riadó volt bombázással egybekötve. Sok kár keletkezett.

Febr. 23. Ma a hajnali vonattal a kisherceg elment Toknyóra.” [A naplónak itt vége szakad.]⁸⁰

Ezek után ismét a családfőé a szó. 1945-ös naplójából idézek⁸¹

„Jan. 2. k. H[ellebronth] Vili benéz borért, optimista híreket penget.

Jan. 18. cs. Hohenlohe hgné beköltözik a műszaki hivatalba, amit most rendeztünk be [A maguk számára második szobaként, zongorával.] Rábeszélésre vállaljuk a kosztolását is.

Jan. 20. szo. Baba születésnapja [H. Gy. húga, férjezett Katanics]. Vajon mi van velük? [1944. aug. 14—21-ig még Baján, Katanicsék lakóhelyén nyaralt.] Pestet föladták a németek, minden középület, az össze hidak romokban. Úristen, mi lesz még velünk?

Jan. 21. v. Orosz offenzíva Északon, a mi frontunkról jobb hírek.

Jan. 24. sze. A magyar frontról hírek, hogy az oroszokat visszanyomják. Északon viszont elfoglalták Pozent. — Menekülési szándékok több helyen felfüggesztve. Mulságos az emberek napról-napra való színváltozása.

Jan. 27. szo. Éjjel találkozom Mikó Bélával, aki Székesfehérvárról jött és hajmeresztő dolgokat mesél. El lehet hinni, propagandaíze nincs.

Febr. 9. p. este Kamenszkynak [dr. Kamenszky Árpád ügyvéd, 1941 óta polgármester, két házzal odébb laknak] egy nyúl [...]

Febr. 10. szo. Nyelvóra (1.) [Massalszkyval.]

Febr. 11. v. Farsang. Hgnének különböző levelek.

Febr. 12. h. Bp. elesett.

Febr. 13. k. Közellátással végre az egyességet megkötjük az épület használata érdekében. [A minisztériummal a Templom u. 2—4.-ről, H. Gy. a hercegi hitbizomány részéről.]

Febr. 18. Hercegné elutazott. Reméljük, hogy végleg és csak rövid időre látjuk már csak viszont.

Febr. 19. h. [...] este: Dávidházyék, Biber Gy[ula] és Gy[urka], [Khoór] Ödön, Pesti Jóska.

Febr. 21. sze. [...] Délben bombatámadás, vasút környékét bombázzák, mintegy 40-50 bomba esik, [Esterházy-]fatelep, Deák téri ház [Khoórék háza, 39. sz.] könnyebben újra megsérül.

Febr. 23. p. Helyreállításokat szemlélem.

Febr. 25. v. Hercegné este fiastól, komornástól befut. Összes értékeit hozza. Kellemes!!

Febr. 26. h. Komorna elmegy.

Febr. 27. k. [...] Dömötör [H. Gy. egyik főnöke] azt mondja, a hgnét dobjam ki. — Megpróbálom.

Febr. 28. sze. Hgnével összetűzés, nem akar elmenni.

Márc. 2. p. Hgnével vitatkozások, Közp. Ig.-nak jelentek, hogy megszabaduljak tőle.

Márc. 4. v. Délben egy órai bombázást kapunk. Pályaudvarok tönkremennek, kaszárnyák szintén. Mi nem kapunk, Alsólövér u. szintén nem kap. Ez már a negyedik. Nem volt jó és komolyan gondolkodunk rajta, hogy ne menjünk-e ki valahová majorba?

Márc. 5. h. Szemle a fatelepen, ahova tömérdek bomba esett, de a gépház megmaradt⁸².

Márc. 10. szo. Hgné a reggeli vonattal végleg elmegy fiacskájával együtt. 53,10 P-t kifizet a természetbeniekért. Elkisérem az 52-es őrházhoz⁸³, rendese beteszem a kupéba. Szerencsés utat. — Este Torzsáékkal [Torzsayékkal] rostélyos.

Márc. 12. h. [...] Délben riadó, kimegyünk a temetőbe. Nagyon kellemes megoldás.

Márc. 13. k. Kisf[aludy] u. 6. sz. óvóhely⁸⁴ megerősítését megbeszéljük. Földváry L.-ék óvóhelyét megnézem.

Márc. 14. sze. Hosszú riadó a temetőben 1/2 11—1/2 4-ig. Sok gép repül, vlsz. Neustadtot bombázzák.

Márc. 15. cs. Nemzeti ü. reggel 8-kor Andrásfalvyval⁸⁵ képviseljük a hiv[atalos] misén a hitbizományt. Utána riadó a Daloshegyen. Jó volt.

Márc. 16. [...] Riadó a virág völgyi szőlők között. Nem kedélyes.

[...]

Márc. 19. h. A [Soproni Építőiparosok] Munkaközösség[e] befog romot eltakarítani a déli vasút postájánál.

[...]

Márc. 22. cs. A hadihelyzet rosszabbodik.

Márc. 24. Kapuvár [...] hivataloskodás [...]

Márc. 25. [...] Farádon⁸⁶ a feje tetején áll minden, az oroszok Pápán vannak, az összes fogatokat a nyilasok elvitték és menekülés fejvesztetten nyugat felé.

Márc. 26. h. [...] A város még aránylag nyugodt.

Márc 27. k. A fejvesztett menekülés megkezdődik. Közellátás csomagol [...]

Márc 28. sze. [...] Este orosz bombázás, kis és középnehéz bombákkal. A villany kialszik, vízvezeték is bedöglik, de azért kis folyás van.

Márc. 29. cs. Még van némi hivatal, de dolgozásról nincs szó. A hangulat izgatott, rémhírek szálldogálnak, közellátás izgatottan utazik. Mi várjuk az elkövetkezendőket. Óvóhelyen alszunk a vármegyeházán⁸⁷.

Márc. 30. Nagypéntek. A város kihalt, még csak néhány menekülő autó berreg. vihar előtti csönd. Mi lesz velünk? Uo. alszunk.

Márc. 31. Nagyszombat. Hivatalos naplót írok⁸⁸. [...] Reggel kitűzik a fehér zászlót a városház tornyára⁸⁹. Délben polgári értekezlet⁹⁰. Katonát, hadsereget sehol nem látni. A tisztek és legénység civilruhákat húznak és az egyenruhák, kardok, sapkák az utcán hevernek a szemétben vagy kapualjakban. Egész nap riadó, a város körüli ütegek is megszólaltak⁹¹, a német menekülő autóáradat megint tart még egy darabig, de délután tájban megszűnik. Az éjjelt a Templom utcai óvóhelyen töltjük.

1945. április 1. Húsvét vasárnap. Reggel megjelentek az oroszok.⁹²

A népszámlálás.

Vajon hányan találtak maguknak fedeleket a városban a második világháború idején? Óslakosok, beutaltak és csak úgy idemenekültek...? A tárgyalt időszak hétköznapjaiban nem volt ez költői kérdés, legkevésbé a hivatalok számára. Hiszen kiterjedt jegyrendszer volt, nemcsak a szétosztható mennyiségeket kellett tudni, hanem azoknak a számát is, akik valamilyen címen igényt tartottak rájuk. A sokszor idézett 1941. évi népszámlálás adataival felfegyverkezve indultak neki a hatóságok a háború minket közvetlenül érintő időszakának, s a fegyverzaj elültével 1945. június 30-án vették ismét számba az itt levőket. A két dátum közötti évek, hónapok népmozgalmáról csak hiedelmek, jobb esetben becslések találhatók a helytörténeti irodalomban⁹³. Ezekre már a bevezetőben rámutattunk. Ugyancsak szóba hoztam az eddig elmellőzött tényt, hogy 1945. február 6-ára szabályszerű népszámlálást hirdetett meg a nyilas kormányzat. Sajnos ennek a február 23-i és 24-i póttösszeírással helyesbített adatai — a Bő székhelyű statisztikai Központnak futárral átadott lajstromok és összesítő iratok — egyelőre, ha megvannak, lappanganak valahol. Rozmán Ferenc gazdatiszt vitte el, a kísérő levél szerint a megállapított határidőre, 1945. február 26-án délre, de már az iktatás szerint az expedálás dátuma 27-e. No mindegy, ettől még meglehetnének.

Ami megvan: a hirdetések, a tárgyban fogalmazott néhány irat, a rendelet és végrehajtási utasításának sokszorosított szövege és 1—175. tételes kimutatás arról, hogyan osztották fel a várost a biztosok között. Az utolsó hónapok zilált viszonyainak tudható be, hogy az akkor már halódó Soproni Hírlapban az akciónak nem találtam nyomát.

A totális Mozgósítási és Harcbaállítási Miniszter (a plakáton a m. kir. jelző is szerepel) 650/1945. sorszámon február 4-én adta ki rendeletét a lakosság összeírásáról. Hogy nem csak Sopronról van szó, az kiderül a szövegből: a pontokban a helyi közigazgatás vezetőjének feladatairól esik szó, több pontban is⁹⁴.

Mindenkit össze kell írni, kivéve azokat, akik különböző fajtájú tényleges katonai szolgálatot teljesítenek. Különbséget kell tenni az állandó lakóhelyükön tartózkodók, az állandó lakóhellyel nem rendelkezők, a menekültek, az önkéntesen (pl. bombatámadás miatt) kitelepültek és a hivatalból kitelepítettek között. Érdekes a szakképzettség és a jelenlegi foglalkozás is, viszont nem tudakozódnak vallás, nemzetiség, vagyoni állapot felől⁹⁵. Látható, hogy az összeírás elsősorban a népnek a megszámlálása a totális mozgósítás és harcbaállítás sajátosan torz céljai szerint.

Akiket nem kell összeírni — katonák, közérdekű és kisegítő munkaszolgálatosok (főleg zsidók) —, azokról feltehetően vannak részletes kimutatások. Nem esik szó a hadifoglyokról, internáltakról, no és természetesen az ország területén tevékenykedő német alakulatokról.

Az összeírók lehetőleg az 1941. évi népszámlálás közegeiből jelölendők ki.

A lista élén — belvárosi körzetekkel — a bencés gimnázium tanárai állnak. Őket a Széchenyi Gimnázium nevelői követik, majd sorban a többi tanintézet pedagógusai. Nem kerülhették el beosztásukat a kisebb városházi alkalmazottak sem⁹⁶. A 121. sorszámu az a Rozmán, akire végül rábízták a csomagot. A névsor vége felé néhány nőt is találunk. Első pillantásra meglepő felfedezés: a 168. tételbe sorolt Fehéregyházi, Széleskúti, Nezsideri és Zárányi utcák összeíró biztosaként egy Hohenlohe herceget tüntettek fel, valamilyen kihúzott név helyett⁹⁷. Ez azonban a Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst-ág Siegfried keresztnévű tagja, s így csak távoli rokonságban van a korábban megismert Hohenlohe Lajossal és családjával. Ezek a Langenburg-ág tagjai⁹⁸.

Egy biztosra kerekén 250 összeírandó jutott, ami körülbelül kiadja a „normális” lélekszámot, 43 000 embert. Természetesen pontosabb adatokat kapunk akkor, ha azok között az iratok között kutatunk, amelyek valamilyen szempontból kimunkált számadatokat közölnek. Szerencsés esetben nemcsak számot, hanem magyarázatot is. Lássunk néhányat hiszen így kaphatunk választ a bevezetésben feltett kérdésünkre: elérte-e a város lakossága a százharmincezret 1944/45 telén?⁹⁹

1941 népszámlálásakor Sopronban 42 255 lakost írtak össze. A lakóházak száma 3578 volt, 9982 magánlakással. Egy lakásra tehát 4,23 lakó jutott¹⁰⁰. Boronkai Sopron újjáépítése címen összefoglalja a várost ért károk adatait¹⁰¹. Nem egészen világos, hogy ezt a háború utáni összeírást már 1945-ben vagy csak 46-ban végezték-e el. Különös, hogy az abban mint főmérnök tevékeny részt vállalt szerző csak 3476 számbavett épületről tud. Az ezekben volt 9180 lakásból a bombázások következtében 850 semmisült meg¹⁰².

Mivel a Boronkai által jelzett jelentéseket még nem sikerült megtalálni, egyelőre nem tudjuk megmagyarázni, miért fogyott a lakások száma 1941 óta, holott az időszak elején még számos új lakóépület készült el, például a Lackner Kristóf utca elejére került

városi bérházak tömbje¹⁰³. Ezt a számot az építési engedélyek, illetve a használati engedélyek segítségével pontosítani lehet, s így megkaphatjuk annak a lakásvagyonnak a nagyságát, amely az első bombázásig, 1944. december 6-ig az őslakosság és a menekültek rendelkezésére állt. Még a katonakórházakban ápoltaikról is vannak adataink. (Ezek elhelyezése a lefoglalt iskolák tantermeiben történt meg.) Ilyen módon azoknak az embereknek a száma, akiknek a jelenléte valamilyen nyomot hagyott a város hivatalos irataiban, elég pontosan megállapítható, éppen abban az időpontban, amikor az a legtöbb lehetett. (Az átvonulókat és esetleg néhány katonai egységet csak becsléssel meghatározva.)¹⁰⁴

44 őszén több ízben is küldtek olyan jelentéseket a főhatóságok címére a városházáról, amelyek a lakosság ugrásszerű emelkedéséről számolnak be. Ezeknek célja az ellátás kereteinek tágítása volt, tehát nem kizárt a felfelé kerekítés veszélye. Erre gyanakodtak is a minisztériumok, felügyelőségek, s újabb és újabb kimutatásokat, magyarázatokat követeltek.

A Közellátási Minisztérium még Budapestről érdeklődik november 27-én: „F. évi november 18-án felterjesztett kimutatása szerint Sopron város lakosainak száma 1944. évi november 1-jén 43 998 volt. Ebből az ellátatlanok száma a jelentés szerint 40775. Mivel az elmúlt hetekben Polgármester Úr több ízben olyan jelentést terjesztett fel hozzám, hogy a város lakosainak száma kb. 50%-kal megnövekedett, felhívom, jelentse, hogy a kenyér és lisztellátás szempontjából ellátott és ellátatlan személyek számának bejelentésénél az oda telepített, ill. oda menekült lakosok számát miért nem vette tekintetbe.” A december 2-án érkezett felszólítás irattárba került¹⁰⁵.

Még szeptember 26-án kétségbeesett táviratot küldenek a fenti minisztériumba, hogy Sopron város lakossága „események következtében” 40 000-ról 60 ezerre ugrott. További emelkedés folyamatban. Vagonhiány miatt élelmiszerhiány fenyeget¹⁰⁶.

A polgármester október 10-én több főhatóságnak azonos szövegű sürgős jelentést küld, amelynek lényege: „a kontingenst felemelni szíveskedjék”¹⁰⁷. Az összefoglaló nagyobb része megérdemli az idézését:

„Tárgy: Az ugrásszerű lélekszámemelkedés folytán előállott közellátási helyzet Sopronban. Jelentem, hogy az utolsó hetek eseményei folytán Sopron városának lélekszáma 42 000-ról (annak ellenére, hogy 1800 zsidó eltávolított) ugrásszerűen felszökött és jelenleg mintegy 60 000-re tehető. A lélekszám naponta nő néhány százal, vannak azonban olyan napok is, amikor ezerrel. Budapestről sárga lakásutalvánnyal mintegy 150 fő, utalvány nélkül mint vendég, rokon több mint 200, a gyermek kihehelyezési akció során 45 személy költözött a városba. A m. kir. pénzügyminisztérium néhány osztálya 185 személlyel családotul itt nyert elhelyezést. Több mint 150 német család is nálunk keresett menedéket. A nyíregyházi hadosztály mintegy 800 fővel és megfelelő számú családtagokkal szintén ide került. A fővezérség néhány osztálya 600 emberrel és családtagokkal a napokban érkezik. Ugyancsak a napokban várjuk 1000 emberrel és 300-400 családtaggal a kolozsvári felderítő osztályt. Már folyik kb. 1000 német sebesültnek és a megfelelő ápoló személyzetnek a városban való elhelyezése. A Székelyföldről is egyre több menekült özönlik a városba. A legtöbben igazoló iratok, élelmiszerjegyek nélkül jönnek. Az ilyeneket is természetesen a helyzet parancsolta megértéssel fogadjuk és kezeljük, hisz a meneküléssel járó lelki megrázkódtatás nyomai még láthatók is rajtuk. Sokan azonban talán azért, mert irataik nincsenek, talán azért mert a megrázkódtatást még nem heverték ki, nem is jelentkeznek se a rendőrbjelentő

hivatalban, se a közellátási hatóságoknál. Inkább családokban helyezkedtek el s csak hetek múltán, biztonságérzetük növekedtével jelentkeznek. Az ilyen személyek száma is becsülhető legalább 500-ra. Számuk állandóan növekszik. A lélekszámnak ilyképen ugrásszerűen előállott emelkedése természetesen közellátási szervezetünket nagy feladat elé állítja. Néha a katonai közellátást is ki kell segítenünk.”

Erre nem is magyar, nem is katonai példát idézek:

„Az Organization Todt 8600 munkása részére kér zsírt kiutalni.” November 25-én írják, hogy tíz napja elment az igénylésük. Levelüket az Állatforgalmi Központnak címezték november 17-én. Ebben 8000 zsidó munkásról és 600 főnyi őrszemélyzetről van szó. A Stellungsbau Abschnitt Sopron munkálatai előreláthatólag nyolc hétig tartanak majd. 1680 kg. szalonnát és 12040 kg. zsírt kérnek¹⁰⁸.

A Nemzetvezető munkatörzse nemzetgazdasági irodája Kőszegről utasítja a polgármestert 1945. február 20-án, hogy sürgős jelentésben közölje Sopron lélekszámát, mert a legutóbbi jelentésében szereplő 42 000-rel szemben az ő kimutatásukban 42245 található. Természetesen menekültekkel együtt kéri. 21-én 17 óra 5 perckor Házi Jenő főlevéltáros a statisztikai Központ Bőből érkezett táviratát veszi át:

„A február 6-i összeírásnál 35 776 lelket számolt össze, ebből összesen 10 577 menekültet mutat ki, a törzslakosság tehát 25 199 fő. Az 1941. évi népszámlálásnál a város lakossága ezzel szemben 42 255 volt, hiány 17 056 nem számítva az időközi természetes szaporodást. Megjegyzem, hogy 1944. november 30-i állapotoknak megfelelően 40 286 főnyi menekültet jelentett. Azonnali beható vizsgálatot kérek mind a menekültek számát, mind pedig a jelenlegi népösszeírás foganatosítását illetően és a tett intézkedésekről kiküldöttemet, aki a hét folyamán megy, részletesen tájékoztassa és neki írásbeli jelentését adja át. Amennyiben gyanú merülne fel az összeírás teljességét illetően, haladéktalanul hajtson végre póttösszeírást és ennek eredményét az összeírási anyaggal együtt f. hó 26-án déli 12 óráig küldje be közvetlenül Statisztikai Központ, Bő címre futárral, a 650/1945. Totális Mozgósítás és Harcbaállítás Minisztériuma sz. rendeletének végrehajtási utasításomban megszabott módon¹⁰⁹.

A polgármester válasza: „Amikor a küldött megérkezett, falragaszok útján felhívtam a város lakosságának azon részét, amelyik esetleg az összeírásból kimaradt volna, hogy póttösszeírás céljából jelenjék meg. A felhívás eredményeképp a mai napig 1049 fő jelentkezett. Ugyancsak ellenőriztettem az adókataszteri nyilvántartás alapján Sopron város területén lévő minden házat, hogy az első összeírásból nem maradt-e véletlenül ki. Az összehasonlítás eredménye megnyugtató. [...] Felvilágosításul jelentem, hogy Sopron város összlakossága az 1941. évi népszámlálás szerint 42 255. Ha a természetes szaporulatot figyelembe véve az összlakosságot 44 000-re teszem, akkor az időközi változások folytán ebből az összegből a következő számadatokat kell levonás céljából figyelembe venni: Eltávolítást nyert Sopronból

	2000 zsidó
A rendes iskolai évben és 1941-ben összeírásra került mintegy	<u>5000 diák</u>
Úgy a 44 000 összlétszámból	7000 levonva
marad 37 000 lakos.	

A város ismételt bombatámadásnak volt kitéve. Az első bombatámadás 1944. december 6., a második 1944. december 18-án volt, amely bombatámadások azt eredményezték, hogy a lakosságnak mintegy 20%-a, tehát 6000 elmenekült, míg a város férfilakosságából kb. 5000-re tehető a katonai szolgálatot teljesítők száma. A 37 000-ből tehát levonva 11 000 személyt, hozzávetőlegesen a város lakossága 26 000-re tehető, amely

számhoz az összeírásban megjelölt és körülbelül 10 000 személyre tehető menekültek létszáma tartozik. Ez összesen kiadja a 36 825 lelket a pótösszeírással együtt. Az ily módon megállapított lélekszám a kiadott cukorjegyek számával is egyezik.”¹¹⁰

Az összeírás és a pótösszeírás végeredménye tehát 36 825 polgári személy. Ezt a számot a Statisztikai Központ küldötte is elfogadta¹¹¹. A kákán csomót kereső hírébe keveredhetünk, ha megkérdezzük: a február 6. és 24. összeírások között a másodjára már meg nem kérdezettek körében nem volt semmi változás? Nyilván volt, de akkor már a városon belüli tömörülésről nem beszélhetünk. Inkább fogyásról a február 21-i bombatámadás következményeként.

Apróság: a február 6-i népszámlálás lajstromait és összesítő íveit csak 14-én terjesztették be a statisztikai Központnak, mert az adatgyűjtést és a feldolgozást a legjobb munkaidőre esett, négy órát meghaladó nagy riadók zavarták¹¹². Másnap — tehát 15-én — az eredeti iratokat megőrzésre a városi levéltárnak adták át¹¹³.

Összegezve az utolsó háborús tél népmozgalmáról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a legmagasabb lélekszám valamikor 1944 novemberében, inkább a végén alakult ki, amikor a fővárosból is befutottak a főhatóságok vonatai. Ez a szám pedig a zsidók, kitelepültek, bevonultak számával csökkentett őslakosság, hozzáadva az 1944. november 30-án jelentett menekültszám, $25\,199 + 40\,286 = 65\,485$ fő. A kerek tízezer lakásból megmaradt 9000-ban átlag 7,2 lakót jelent ez. Egy lakásra átlag két szobát számolva szobánként 3,6 fő a lakók száma. feltehető, hogy ez már a város befogadóképességének végső határa. Így a 130 000-es létszám nemcsak nem bizonyítható, de egyszerűen lehetetlenség. A kutatások mai állása szerint ennyiben maradhatunk.

Sopronból az út nem vezet tovább?

Vajon mit jelentett a menekültek számára az ország határa? Visszariadtak az átlépésétől, vagy nem is érzékelve azt, fejvesztetten igyekeztek mennél messzebbre a fronttól, nyugat felé? Erre is, arra is vannak példák.

Amikor a magyar kormány elrendelte Erdély kiürítését, elsősorban azok a köztisztviselők engedelmessé váltak, akik a bécsi döntéssel visszacsatolt területeken akkoriban a vonzó szervezési feladat kedvéért, előléptetés reményében, vagy egyszerűen anyagi előnyök szerzésére foglaltak el kisebb-nagyobb vezető állásokat. Ezek — gyökeretlenek lévén — féltek ottmaradni, nem akarták családjukat kitenni a bizonytalanságnak, a várható nacionalista megtorlásnak. És általában nem is égették fel maguk mögött az anyaországba visszavezető hidat. Így volt ezzel Balázs Gyula, az Osliból Nagysomkútra (Szatmár megye) kinevezett jegyző is. Családjával és folyton apadó holmijával 1944. október 14-én szedte fel sátorfáját, s jutott el — kalandos úton — a Hanság védelmet nyújtó mocsárvilágába. Közben mint németül tudó kecsegtető ajánlatokat kapott Németországba, de nem akarta elhagyni hazája területét¹¹⁴.

Mások máshogy gondolkodtak, vagy másképp voltak kénytelenek cselekedni. Hiába írta Neményi-Neménz Irén a Soproni Hirlapban 1944. október 8-án, Sopronból az út nem vezet tovább! címen (letegezve az olvasót, aminek nem nagyon örültek): „Vagy azt hiszed, hogy ha egyszer az oroszoknak sikerülne elérni az ország nyugati peremét, ott lábhoz tett fegyverrel megállna?” Akár félelemből, akár politikai meggyőződésből (így is, úgy is értelmezve a fogalmat), akár kalandvágyból indultak is tovább, már a cikk megje-

lenésekor (hiszen éppen ezért íródott) sokan nézegették Ausztria és Svájc térképét a számukra kiutalt soproni szobában.

Ezt tették Torzsay-Bíber Gyuláék is. A legidősebb testvér, két öccse, családjuk és ismerősi körük sok estén át vitatkoztak-álmodoztak az újbóli biztos, nyugodt életlehetőségnek a távoli demokráciákban való megteremtéséről. Hogy mi lett az álmokból? A legidősebbnek, a Magyar Nemzeti Bank egykori igazgatóhelyettesének egy későbbi leveléből idézek:

„Gondolkodtunk azon is, hogy Rabatban telepszünk le s ez igen tetszett volna is nekünk. Ott egy kicsi, de igen rendes és módos magyar kolóniát találtunk, amely minket igen szívesen fogadott [...] Tervünk az volt, hogy Pepi — Klárit is áthozatva — varrni fognak¹¹⁵ aminek ott nagy a konjunktúrája, én pedig pingálok, mert ott ezzel — akármilyen furcsán hangzik is — ott a nagy gazdagságban lehetett volna komolyan keresni, félévenként kiállításokat rendezve Marokkó különböző nagyvárosaiban. Ott álltunk tehát mint szamár a hegytetőn. Argentínába nem mertünk nekiindulni, mert attól féltünk, hogy akkor soha többé nem kerülhetünk össze a familiánkkal¹¹⁶, Rabatban meg pénz nélkül nem mertünk maradni. Ekkor láttam először a maga meztelenségében, milyen irtó szegények lettünk. Azelőtt 2000 jó pengőt gondolkodás nélkül kiadtam egy-egy kis utazásra, vagy egy jó lóra, s most, amikor sorsdöntően szükségünk lett volna rá, hogy végre önálló egzisztenciát alapíthassunk, jövätehetetlenül hiányzott [...] Így ért utol minket a márkiné távirata, hogy jöjjünk vissza hozzá [inasnak, cselédnek] [...] Ideérve azonnal megkezdtük az akciót, hogy Angliában egy tűrhető cselédállást találjunk mindhármunknak¹¹⁷.

Voltak azonban olyanok is, akik munkahelyük kitelepülésével hivatalból hagyták el eredeti lakóhelyüket, hogy az akkori szóhasználat szerint fogalmazzunk¹¹⁸. Wallon Lajosék hajdúszoboszlóról indultak, Duderstadtban és környékén kötöttek ki, majd — kétévi távollét után — hazafelé utaztukban Ágfalvánál lépték át a magyar határt. H. J.-né Wallon Edit visszaemlékezését idézem befejezésül¹¹⁹:

„Hajdúszoboszlóról 1944. október 9-én indultunk el. Már a város közelében hallottuk a lövéseket. A kórház, ahol édesapám gyógyszerész volt¹²⁰, össze volt már pakolva, útra készen. Reggel amúgy is indultunk volna, de így aztán végigrobogtak, riasztották az egész társaságot, hogy hamarabb kell mennünk, mert kísérőink vannak. És gyorsan-gyorsan, a kórház udvarára berohantunk, fejenként egy-egy kofferral és egy biciklivel. És az történt, hogy a kórház udvarán [...] (A kórház egyébként végül is az az iskola volt, ahol később a gimnáziumot végeztem.)¹²¹ Fölpakoltak. Szekerekre volt föl rakva már a kórház anyaga. Szekerekre és lovas kocsikra rakták föl a családtagokat, a tisztiorvosi stb. családtagokat és mi is így mentünk apuval mint feleség és egyetlen gyermek.

Fölraktak minket is. Apu pedig szegény biciklin indult neki, ami nem volt könnyű dolog, mert összesen két éve tanult meg biciklizni és bizony hát szóval nem ült annyira stabilon a biciklin, mint mondjuk egy versenyző. Vagy akár csak én akkoriban. És elindultunk és hét az ágyúlövések lassan elmaradtak, de az izgalom azért mégis jócskán bennünk maradt. Mi a parancsnoknak a családjával kerültünk egy kocsira. Két leány, egy kisfiú. A kisfiú egy évvel fiatalabb, mint én. És végül is vele is jártam együtt négy évig a gimnáziumban. De hát (érdekes módon ezek úgy visszatérnek): Ádám András¹²².

Az ő édesapja volt a főorvos. A vezetője az akkori kórháznak, katonai kórháznak. Ádám Gyula. A felesége is orvos volt, lányai már nagyok, az első házasságából valók. A fiú viszont a második házasságból, de tökéletes harmóniában volt a család együtt és hát

nem volt könnyű. De sajnos már ilyen apró részletekre nem emlékszem, hogy hány napig is mentünk kocsival, hogy is volt. Mint gyerek azért viszonylag könnyen viseltem el. Valószínű, a felnőttek sokkal nehezebben.

Volt egy — van egy olyan emlékem, éjszakának idején mentünk. Már aludtunk és egyszer csak András, aki akkor 11 éves volt, de hallatlanul nagy érdeklődésű, széles érdeklődési körű emberke, nagyon késői gyerek (elég idősek voltak már a szülők) és sok mindennel foglalkozó, tényleg nagyon alapos tudású valaki, már[mint] abban az [élet]korban. [...] Aztán felkiáltott, hogy idegen testet látott az égen, amit eddig nem. Feljegyzéseket csinált róla, el is küldte a Magyar Tudományos Akadémiára az észleleteit. Nem tudok róla, hogy kapott, hova is kaphatott volna választ, nem volt címünk. Hova mentünk? A nagyvilágba. Nem tudom, azt se tudtuk, hova, és hogy az valóban mi lehetett, az tényleg új valami volt-e, vagy hát [...] A gyerek sokszor figyelte az eget és ismerte a csillagos égnek a rajzolatát, akkor nyilván tudta, hogy az tényleg valami idegen, hogy aztán ... Ötven évvel ezelőtt az ufo még nem volt divat. a gyerek nagyon határozottan állította, hogy ő nem ismeri azt a fényes testet, senki más nem figyelt rá, senki mást nem érdekelt. Talán egy pillantásra méltatták, semmi más. Ő komolyan vette.

Hát Egerig mentünk. (Hejőpapiban megszálltunk, nem tudom, mennyi időt egy öreg nénikénél.) Ahol csatlakozott a mi kórházunk az egri csapatkórházhoz. Akkor aztán nem Gyula bácsi volt a főnök természetesen, csak a kórház főnöke maradt, átadta parancsnokságát és ott időztünk ... Nagyon jól éreztük magunkat. Házaknál voltunk, családoknál.

De azért megrontotta a hangulatot az időnkénti riadó. Légiriadó, sőt bombázás is volt. Ugye ottan a régi-régi pincékbe tudtunk levonulni mint légópincékbe, ami mint gyerekeknek nagyon tetszett, rém érdekes volt. Hosszú lépcsőkön mentünk, rohantunk lefelé. András ott is fedezett fel valamit. a pincének a falát nézegette. Ott kémiaiából csillogott-villogott, mert bármit kérdeztek tőle, hogy ... (Valaki megkérdezte tőle — Honnan tudod mindezt? — Elmosolyodott: Roppant egyszerű dolog.) ... milyen kőzetből van, hogy milyen kristályokat lát, mindent tudott pontosan, de olyan magától értetődően. Tátottuk a szánkat, a nagyok is. ... És akkor volt egy olyan, arra emlékszem, egy olyan bombázás is, amikor Vajna Pista bácsi¹²³, aki édesapámnak nagyon kedves jó barátja volt már régtől fogva, ő is szoboszlói, négy óra hosszat is operált. És a kórházépület másik végébe becsapott egy bomba és Pista bácsi rezzenetlenül adta tovább utasításait és befejezte a műtétet és megmentette a beteg életét. Nem hagyott ott csapot-papot, nem ijedt meg, bármi történhetett volna, végül is az egész ház is összedőlhetett volna, nem lehetett kiszámítani, hogy mi lesz a folytatása.

És ugyancsak Egerben történt az is (erre is, érdekes módon még a körülményekre is emlékszem) [...] [A város] főutcáján mentünk, amikor hirtelen, riadó nélkül, jött nagyon alacsonyan egy repülőgép, és már messziről hallottuk, hogy már géppuskázás is van. Rohantunk üzletbe. Az egész utca megbolydult. És mielőtt beléptünk az üzletbe, felnéztem és láttam a kioldott bombát lefelé esni, hát ez egy gyereknek valami olyan élmény volt, hogy fantasztikus. Bementünk a boltba és ott a pult alá bujtattak bennünket mint gyerekeket. Nem tudom, segíthetett volna talán. Nem oda esett, úgy, hogy végül is nem lett semmi bajunk [...]

Egerből aztán már nem kocsival, nem szekérral mentünk tovább. Még Eger előtt egy aranyos kis faluban is megszálltunk egyszer [...] Hejőpapi, semmi más. [...] Most innen már a kórház nagy tehervagonokra volt természetesen fölpackolva és mi pedig

személykocsikba. [Nem autók...] Siófok [...] Semmi emlékem sincs. Hideg volt, tél volt. November vége és december eleje. [...] december 6-át még ott töltöttük és azt tudom, hogy Almádiban laktak akkor nagynénémék, [...] aki pont azokban a napokban várta az első gyermekét. Izgalommal. Meg is látogattuk őket, aztán nem tudtuk róluk, megvan-e a gyereke, mi lett velük. Kislány, kislány. Itthon tudtuk meg később, mikor hazajöttünk. Na és Siófokról semmi szép emlékem sincs. Üdülőhely. Balaton. Kopár volt. Hideg volt. Néha havas volt. Semmi másra nem emlékezem. [...]

Na most onnan Siófokról átmentünk Csallóközbe. Még Siófokon értesültünk a nagy bombázásokról, vagy hallottuk a rádióban, ég egész Budapest, Sopron bombázást kapott, hogy ég egész Sopron. Nem tudtuk, mennyi igaz belőle, mennyi nem, el kellett hinnünk, amit mondtak és nagyon izgalmas volt és végül is ég a szép Magyarország és mi lesz ebből. És vittek tovább minket a Csallóközbe. (Kis faluban laktunk.) Dunaszerdahelyre bejártak a felnőttek. Egy aranyos, csöndes, békés kis falu. [A térképen a visszaemlékezésükre nem tudtuk azonosítani.] Ott egy parasztcsaládnak a szépszobáját kaptuk meg. Három leányzó volt., a legkisebbik 2-3 évvel idősebb, mint én. Igen jól összebarátkoztunk. A legidősebb húsz már elmúlt és süketnéma volt. És az volt az érdekessége, nem az, hogy süketnéma volt, hanem az, hogy mint ilyen, mindig ő vette észre leghamarább a repülőket. Mielőtt riadó lett volna. Mielőtt bármi lett volna, ő érezte. A levegő remegése, vagy isten tudja. Csak húzott minket oda az ajtóhoz, rátette a kezünket az ajtóra és úgy már mi is éreztük. Finom, finom kis rezgések, kis remegések. De szerencsére ez csak mint érdekes, talán félelmetes látvány is volt, ahogy elvonultak fölöttünk, de ott semmi más bajt nem okoztak. Nagyon jól éreztük magunkat. Itt töltöttük a karácsonyt is. Petróleumlámpa mellett, mert világítás, villanyvilágítás még nem volt. Ennek a karácsonynak az illata most is az orromban van: szerény ajándékait, karácsonyfáját, bensőséges hangulatát nem tudom elfelejteni. A legközelebbi ismerősök jöttek el hozzánk.

Karácsony után viszont hajrá, jött a nagy pakolás. Hát persze, nagy pakolás alatt nem azt értem, hogy töméntelen nagy holmikat kellett... nem volt töméntelen holmink, egy-egy koffer maradt fejenként mindenkinek. [...] Szóval összepakolás. Még egy apróság kimaradt, ami érdekesség. A budapesti rendező-pályaudvaron rakosgatták a vagonjainkat, negyvenegynéhány marhavagont, tetejükön a nagy vöröskereszttel. Riadó volt. Éjszaka. Kiparancsoltak minket. Kiugráltunk és lefeküdtünk, más helyre nem lehetett menni, lefeküdtünk a vagonok mellett és hallottuk azt, hogy Budapestre szórtak. Géppisztoly- [bizonyára gépfegyver-] lövéseket is hallottunk és bombákat. Fogalmunk sem volt, hogy nem messze tőlünk robbant bomba. Ez aztán reggel, mielőtt elindultunk, kiderült, hogy ténylegesen nem messze tőlünk volt, de bennünk, a vonatunkban, a csapatban nem okozott semmiféle kárt.

Na most megint visszatérek a 44 karácsonya utáni eseményekre. Kivezényelték a társaságot az állomásra [...] azt hiszem, mintha az állomás Dunaszerdahely lett volna.[...] Na és az állomáson úgy oldották meg télvíz idején: a személyeket pullmann-kocsikba rakták. Minden négy embernek jutott egy kupé, egy csomó deszkával és matracokkal, és nappal meg hát úgy ültünk egymáshoz egyik kupéból a másikba barátság, kedvnek megfelelően. Tél volt, álló vonat. A kocsik két végén két kicsi vaskályha mint melegítési lehetőség. Az ügyesebb asszonyok aztán kis rongyokból függönyt csináltak, ott a férfiak hordták a vizet és reggelente ott volt a fürdőszobánk is. Keserves dolog és bár a vonatunk állt és még szó sem volt az indulásról, időnként odébb-odébb taszítottak

egy-egy kis tolatással minket. A mozdonyvezető nem törődött vele, tárgyak vagy emberek, néha akkorákat rántottak. Előfordult, hogy nevetés lett a vége, mert valakinek a fejére a polcról egy tojasos zacskó borult. Tetőtől talpig besárgítva. Máskor egy üveg likőr a fején tört össze. Összeragadt tőle tetőtől talpig. Hát persze mint gyerekek ki-nevettük. Gondolom, a szerencsétlen részt vevőnek kevésbé tetszett. Hát ezen az álmomáson töltöttünk el hosszú-hosszú időt. Borzalmas körülmények közt, amíg indításra nem kaptunk parancsot. Viszont visszarakodni már nem lehetett. Erre megvolt a parancs, hogy nem szabad elhagyni a szerelvényt.

Február valahányadikán Duderstadtba¹²⁴, a Harz-hegység gyönyörű kisvárosába [érkeztünk]. [...] Kifelé nem tudom, hogy min mentünk keresztül, azt tudom, hogy Schwarzenauban¹²⁵ is volt egy hasonló élményem, mint a [budapesti] rendező-pályaudvaron. Jött egy riadó, jöttek repülő, nem történt velünk más.

Februárban értünk Duderstadtba [1945] és ott egy iskolát kaptunk meg. [...] eleinte bent is laktunk [...] és amint berendezkedett a kórház és megvolt minden, kaptunk sebesülteket is [...] tehát a kórház elkezdett működni. Operáltak is. És akkor Édesanyámat is mint ápolónőt beosztották. Nem volt senki fölösleges. [...] aztán [...] bejöttek az amerikaiak. És az amerikai bejövétel nem ágyúlövésekkel, hanem vidám nagy kiabálással történt. A német gyerekek rohantak a tankok után, az amerikaiak rágógumikat, csokit szórtak le és vidám kiabálás volt ide-oda, aztán a gyerekek fölszálltak a tankra és ők is kiabáltak le. Mi a kórházudvarba voltunk zárva. Onnan nézhettük őket. Nekünk nem volt szabad szétszaladni. Amíg a kórházban benn laktunk, addig elég fura helyünk volt, mert olyan dolgok történtek, hogy az óriási tornaterem hatalmas nagy pokrócokkal lett elválasztva sok-sok részre, ami egy-egy lakást jelentett, egy-egy lakrészt jelentett egy-egy házaspárnak, családnak, mi pedig, három család, kaptunk a pincehelyiségben, a hajdani zuhanyozóban helyet. A zuhanyozót ugyancsak nagy pokrócokkal három részre osztották. Két gyermektelen, akkor még gyermektelen házaspárnak és nekünk. Az, egyik asszony terhes volt, ő a városban szült meg, a másiknak aztán nagyon sokkal később, azt hiszem, ár itthon [...] született gyermeke és hát mi voltunk hárman.

Ez nem volt könnyű időszak. De akkor az amerikaiak bejöttek, mindenkit igazoltattak, helyesebben igazoltak, ugye, adtak igazolványt, hogy oda tartozunk és utána ki lehetett menni lakni a városba. Nagyon szenzációs jó helyet kaptunk, ami engem illetett legalábbis, mert én egy emelettel anyuék alatt laktam kétgyermekes családnál, ahol az apa katona volt és a mama, egy öreg nagyapa, meg egy kislány, kisfiú voltak. Beraktak a gyerekszobába és remekül éreztük magunkat. Én próbáltam őket magyarra tanítani, ők engem németre, hát több-kevesebb sikerrel. Egy-egy kis nótácskát egy-egy kis mondatocskát ők is megtanultak. Nekem nagyon sokat segített a német tanulásban az az időszak. [...] Most megint jön egy dátum, amit nem tudok, hogy ez mikor is volt. Amikor is kiköltöztették a városból, ebből a tündéri, csodálatos szép, akkor 1000 éves Duderstadtból a kórházat, bár nem messze tőle, pár km-re, Giboldehausenbe¹²⁶, ott egy domb tetején megint egy nagyszerű épületet kaptunk. Iskolaépületet. Működött a kórház, ott is házaknál laktunk, kiraktak családokhoz minket. [...] Hát szóval nem volt jó természetű az illető, de Mamival mindenki jól ki tudott jönni. Amikor hazajöttünk¹²⁷, itthon tudtuk meg, két évvel később, hogy Duderstadt alatt bizony hadianyaggyár volt, mégpedig olyan, ahol magyarok, magyar zsidók is dolgoztak. Mégpedig pontosan az a gyógyszerész — Török Ilona —, aki valamikor nálunk is volt kisegítőnek, ha nyáron két hétre elmentünk nyaralni. Jött Török Ilonka néni. Aranyos teremtés volt és előbb kerültek haza

valamivel, mint mi. Ugye felszabadultak ezek a légerek és valamiképpen előbb jöttek haza. Fölkereste itthon nagyanyámat és mesélni kezdett, hogy hol volt, mint volt. Mi irogattunk haza rendszeresen, anélkül, hogy választ kaptunk volna, tehát nagyanyám tudta, hogy hol voltunk és mi volt és így: — Jé, hát én is ebben a városban dolgoztam, csak nem fölül, hanem alatta!

Fogalmunk sem volt róla. Ha oda netalántán véletlenül egyszer egy bomba bepottyan, akkor azt hiszem, az egész város elpusztul.

[...]

46. október 1-jén indultunk el — nem Giboldéból, hanem Osterodéból. Ott gyűjtötték össze a hazajövőket, a Németországban itt-ott-amott lévőket. Nem mindenki akart egyszerre hazajönni. Talán nem is jött később sem, azt nem tudjuk, de október 1-jén indultunk el és az 1944. október 9-i indulásunkhoz képest 2 évre, október 8-án értünk haza. Akkor jöttünk át Ágfalván hazafelé és akkor történt az, hogy — békésen, a csomagok tetején, össze-vissza voltunk elhelyezve — békés nyugalom volt és hirtelen fölrántották az ajtót és beordítottak: — Tessék azonnal mindenkinek kiszállni!

Tudtuk, hogy itthon vagyunk.”

Eddig tart az 1994-ben magnószalagra vett visszaemlékezés. Fésületlenségén — a hitelesség kedvéért — csak néhol igazítottam, s keveset hagytam ki belőle.¹²⁸

Az itt bemutatott sorsok, események, azt hiszem, elég jól jellemzik a fél évszázaddal ezelőtti zajlott történelemnek azt a szeletét, amelyet tanulmányom tárgyául választottam. Köszönet érte azoknak, akik hozzásegítettek a megírásához.

JEGYZETEK

¹ Főleg: Halálerőd. Bp., 1989. Benn további irodalom.

² A Soproni Szemlében (a továbbiakban: SSz.) és önállóan megjelent munkákban hiedelmek a Sopront ért 1944. dec. 6-i bombázásról: Hiller István—Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron 1941—1945). SSz. 1979, 11. o. (Katonák pusztulása a bánfalvi erdőben.) Átpageázva, változatlan szöveggel, különkiadványként is. – Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. Sopron, 1993. (A katonák pusztulásáról a 40. o.-n, a pontos célzásról az 50. o.-n. – Hiller István SSz. 1984,93—95. o. (A levélszekrény-rovatban) – Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964, 190—191. o. – Molnár József: Városéletünk kulturális jellemzői a felszabadulás előtt. SSz. 1970, 32. o. (Az utóbbi három munka az országgyűlés soproni ülésének tulajdonítja a bombázást.) – [Ifj. Sarkady Sándor:] Az első légiriadó. Kisalföld, 1994. máj. 10. (Téves, az első 1941. ápr. 7-én volt, igaz, Sopronban csak 3 percig tartott — esemény nélkül.) – Szemtanúk: Becht Rezső: Bombázók Sopron felett. In: Soproni írók antológiája. Sopron, 1976, 23—24. o.; Horváth Henrik: Sopron bombázása. Soproni füzetek '88, 174—178. o.; Kubinszky Mihály hozzászólása SSz. 1980, 91. o.; Lakatos István: Sopron – Anno MCMXLIV—MCMXLV. Soproni Füzetek '84, 247—269. o.-n a dec. 6-i bombázásról, egyébként (185—202) a menekültek életéről; Lovas Gyula: Beszélgetések a vasútról (több szemtanú). Soproni Füzetek '84, 247—269. o.; Szabó Jenő: A háború és a felszabadulás krónikájához SSz. 1981, 45. o. – Értékelések: Hárs József: 1944-ben készült légifelvételek Sopronról. SSz. 1983, 327—329. o. (Amerikai légifelvétel a vasútállomások bejelölésével Sopronról 1944. október 13-ról.) Bezzeg László: Hozzászólás... SSz. 1984, 170—172. o. (Kijavítja az előbbi cikk egyik fotós szakmai hibáját.); Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban. SSz. 1965, 14—32. o.; Szita Szabolcs: Észrevételek... SSz. 1980, 129—142. o., benne a bombázás okairól a 136—137. o.-n.

³ Akik ezt állítják: Berta Jenő SSz. 1965, 5. o.; Boronkai Pál: Sopron újjáépítése. SSz. 1960, 8. o.; Hiller SSz. 1964, 94—95. o.; Horváth Zoltán i. m. 191. o.; Magyarország történeti kronológiája (Szerk. Benda Kálmán) Bp., 1982, (3. köt.) 998, 999. o.; Németh Alajos i. m. 31. o. (Már a fejezet címe is: Sopron Magyarország fővárosa.)

⁴ Molnár József SSz. 1970, 30. o.-n „40 000 soproni mellett 80 000 menekült szorongott”; Hiller István—Németh Alajos i. m. SSz. 1978, 212. o.-n a 44. jegyzet: „Az eddig idézett források alapján viszonylag pontos számnak tekinthető a 130 ezer.”

⁵ Hiller István SSz. 1965, 111. o.: „Ez a rendelet a kitelepítés előkészítésének előrehaladott állapotát mutatta.” A szerző szövegében nem tisztázza, hogy a rendelet érvényességét nagyobb területre, vagy csak Sopronra gondolja.

⁶ Karsai Elek: A Budai Vártól a Gyepűig. Bp., 1965, szerint 1944. április 9-én indult az első kiürítési vonat (467. o.); Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 16 / 1945. április 4. Bp., 1974, 181. o. és 354. o., a kiürítési kormánybiztos neve okt. 23-án elhelyezési kormánybiztossá változott, s vitéz Szurmay Lajos vezérőrnagy helyére Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes került; A Sopronból való önkéntes kiköltözés módja. Uj Sopronvármegye 1943. ápr. 20., Eddig már sokan jelentették be Sopronból való elköltözésüket. Uj Sopronvármegye 1943. ápr. 21.

⁷ Hárs József: A soproni idegenforgalom története 1937-től 1945-ig. SSz. 1967, 203. o.-on a Lövér Szállóról és a telt házról.

⁸ A Soproni Hirlapot (a továbbiakban SH.) megkülönböztetésül a nemrég létezettől, rövid i-vel írom. Egyébként ez volt az egyetlen magyar nyelvű napilapunk az Uj Sopronvármegye 1944. júl. 1-jei megszűnése után. Utóbbi nem tudott annyi újságírórt eltartani, amennyit a friss rendelkezések előírtak, ezért beolvadt a SH-ba.

⁹ Teleki Éva i. m. 225. o. (Nov. 7-én értesítette a Háznagyi Hivatal a képviselőket a Sopronba költözésről.) Az országgyűlés soproni tevékenységéről: Hiller István—Németh Alajos i. m. SSz. 1978, 213—219. o.

¹⁰ A Soproni Építőiparosok Munkaközössége volt a hivatalos elnevezésük. Soproni Állami Levéltár (a továbbiakban SÁL): 27034/44. dec. 23.

¹¹ Teleki Éva i. m. 224—225. o.-n a háttérbe szorításról.

¹² Boronkai Pál i. m. 8. o. A 11 órai kezdést ld. Hiller István SSz. 1965, 108. o. A képviselőházi ülést a valóságban dec. 7-re hívták össze, ld. SH. 1944. dec. 5. A bombázás dec. 6-án 11.23-kor kezdődött. Ld. SSz. 1994, 400. o.

¹³ Szita Szabolcs SSz. 1980, 134. o.: kétségtelen, hogy az első ülést 7-én megtartották.

¹⁴ Példa a rossz célzásra: öt Liberator Nagycenk vasútállomását vette célba dec. 6-án 11.49-kor. Ezek a gépek a 449. sz. nehézbombázó-ezredből a céltól 3000 lábnyira dobták le tíz tonnányi bombaterhüket, amint azt a 176. sz. részletes jelentésük rosszallóan megjegyzi. Úgy látszik a kastélyt nézték vasútállomásnak...

¹⁵ Szálasi szerint az országgyűlés üléseit a háború tartamára elnapolja. Sopronban a Nemzeti Szövetségbe tömörült képviselők voltak jelen, a teljes létszám töredéke. Teleki Éva i. m. 225. o.

¹⁶ Teleki Éva i. m. 364—365. o.-n esetek, amikor meggátolták a képviselők Sopronba jutását a nyilasok. Az amerikaiak pedig már hónapokkal az Árpádsávások hatalomátvétele előtt kijelölték Sopront mint célpontot. Ld. Hárs József SSz. 1983, 327—328. o.

¹⁷ Imrédy 1945. jan. 15-én mondta. Teleki Éva i. m. 223. o.

¹⁸ Reményi-Schneller Lajos és Vajna Gábor miniszterek beszédéből. Teleki Éva i. m. 223. o. A minisztériumok kiköltöztetéséről még a 371. o.-n is.

¹⁹ Ld. Hárs György naplóját (dec. 9.). A két épület Esterházy herceg tulajdona, s míg ki nem költöztek Kapuvárra, a hitbizomány központi irodáinak székhelye. A költözés — a napló szerint — 8-án és 10-én zajlott le.

²⁰ Szerző visszaemlékezése. Közvetett bizonyíték, hogy a pénzügyigazgatóság részére a szomszéd ház alatt építenek óvóhelyet (SÁL 20682/44. okt. 2.), ill. a minisztérium tisztviselőinek a Russ-házban foglalnak óvóhelyet (Rákóczi u. 3. 02747/45. feb. 12.).

²¹ Hiller István—Németh Alajos i. m. SSz. 1978, 290. o.; Lovas Gyula i. m. Soproni Füzetek '84, 267. o.; Molnár József SSz. 1970, 32. o.; Szita Szabolcs SSz. 1980, 134. o.

²² Teleki Éva i. m. 285—286. o.

²³ Egy másik megnyilatkozás a reménykarácsonyról 1944-ben. Karsai Elek i. m. 623. o.

²⁴ Idézi Karsai Elek i. m. 653. o. A SH. erre vonatkozó, 1944. dec. közléséről SSz. 1970, 10. o.-on, nap megjelölése nélkül.

²⁵ Hóman—Szekfű: Magyar történet. 7. kiad. Bp., 1941, 1. köt., 127. o.; Hiller István SSz. 1965, 114. o.-on a Gyepű I., Gyepű II. stb. elnevezésekről.

²⁶ Farkasgyepűt 1753-ban említik először. Akadály, kerítés a farkasok ellen? Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964, 183. o.

²⁷ Például a Honvédelmi Minisztériumtól érkezetteken: SÁL 00174/45. jan. 4., vagy 03467/45. febr. 26. stb.

²⁸ A SH. 1940. jún. 25-én beszámol előadásáról. H. György határidőnaplójában a lakáscíme, megküldi meghívóját a városnak 1937-ben stb.

- ²⁹ Kiutal anyagot SÁL 14828/44. júl. 14., címe SÁL 25605/44. nov. 27.
- ³⁰ SÁL 27311/44. dec. 30. Beolvadása a hadműveleti terület kiterjesztése kapcsán: SÁL 03467/45. febr. 26.
- ³¹ Teleki Éva i. m. 371. o.
- ³² SH. 1944. szept. 28. Korlátozások már 1941. jan. 10., kenyér- és lisztjegy 1942. jan. 15.
- ³³ Nowinszky Rezső: Egyről-másról. SH. 1944. szept. 17.
- ³⁴ SH. 1944. szept. 20.
- ³⁵ Menekültügyi hivattalá alakult át a lakáshivatal. SH. 1944. szept. 27.
- ³⁶ A magántelken épült városi népszálló egy barakk a Baross u. 12. sz. alatt, 34 férőhellyel. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 65. és 129. o.
- ³⁷ Egyelőre ismeretlen helyen.
- ³⁸ Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. A soproni csoport a Postapalota II. emeletén kapott helyet. 1920-ban alapították.
- ³⁹ Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége Soproni Szervezete. 1925-ben alapították. 1934-ben 30 katolikus szervezet működött Sopronban, ld. Sopron és Sopronvármegye ismertetője, 78. o.
- ⁴⁰ A felhívás a SH. 1944. szept. 27-i számában jelent meg. Ld. Szabó Jenő SSz. 1981, 43—44. o.
- ⁴¹ SH. 1944. szept. 28.
- ⁴² Amikor nincs hozzászólni valónk. SH. 1944. október 3.
- ⁴³ Horváth B. Jenő: Nem találtuk meg a „közös nevezőt”. SH. 1944. okt. 13.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ (szky. = Nowinszky Rezső): Egyről-másról. SH. 1944. szept. 30.
- ⁴⁶ Egy nap alatt tíz sopronjárású csempészt fogott el a soproni határőrség, illetve vámőrség. SH. 1944. szept. 27. [Ausztria akkor — két részre osztva — Németország része volt.]
- ⁴⁷ Nowinszky Rezső: Egyről-másról. SH. 1944. szept. 30. SÁL 20414/44. szept. 29. Kiürítési kormánybiztos a vasúti szállítmánnyal vagy gyalogmenetben érkezett csoportok orvosi vizsgálatáról. III. ügyosztály.
- ⁴⁸ SH. 1944. okt. 10. és SÁL 21567/44. okt. 11. II. üo. (átvonuló szállás létesítése).
- ⁴⁹ SH. 1944. okt. 25.-
- ⁵⁰ SH. 1944. okt. 7.
- ⁵¹ Anruf an Flüchtlinge von Banat. Oedenburger Zeitung (a továbbiakban: Oe. Ztg.) 1944. okt. 17.; Große Trecks zogen durch Sopron. Uo.; Ein langer Flüchtlingszug. Oe. Ztg. 1944. okt. 21.; Gastrecht für die Volksdeutschen aus dem Südosten. Oe. Ztg. 1944. okt. 2. Az Oe. Ztg.-ot 1944. dec. 3-án betiltották.
- ⁵² Menekülő csoportok. SH. 1944. okt. 18.
- ⁵³ Fénykép a Balfi utcában vonuló szekérkaravánról. SSz. 1978, 117. o.
- ⁵⁴ A menekültek és a soproni közönség. SH. 1944. okt. 19.
- ⁵⁵ Újabb menekültcsoportok. SH. 1944. okt. 22.

⁵⁶ A SH. 1944. okt. 22-i számában.

⁵⁷ SÁL 26389/44. dec. 11. A Közellátási Felügyelőségnek a Sopronba menekültek és kitelepültek húsellátásáról, SÁL 20932/44. okt. 4. A miniszter rendelete a hadműveleti területről elköltözött vagy menekült személyek élelmiszerellátásáról; SÁL 19002/44. okt. 10. Minden intézkedést megtett a város... SH. 1944. szept. 29.

⁵⁸ SH. 1944. okt. 7.

⁵⁹ SH. 1944. okt. 13.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ SH. 1944. okt. 10.

⁶² SH. 1944. szept. 28.

⁶³ SH. 1944. ápr. 13. Bp. kiürítésével kapcsolatban lehet, hogy Sopronban is helyeznek el kibombázottakat. — Győrt is az előzetes légó kiürítésre tekintetbe jövő városok közé sorolták. SH. 1944. ápr. 14. (Felvevő területük a megyéjük.) Egy ápr. 15-i cikkből kiderül, hogy már a lakosság fele elhagyta Győrt, az első bombatámadás után. Egy soproni föllebbező a vasút veszélyességét emlegeti óvóhelyügye kapcsán: SÁL 13155/44. jún. 22.

⁶⁴ SÁL 13669/44. jún. 28.

⁶⁵ SÁL 15904/44. júl. 26.

⁶⁶ SH. 1944. júl. 16. Egyes soproni veszélyeztetett területek lazítását és részleges anyagi kiürítését tanácsolja a légóltalmi hatóság a közönségnek. Ld. még SÁL 16569/44. aug. 4.

⁶⁷ SÁL 305/45. jan. 8. (A Német Birodalomba való önkéntes áttelepítésről intézkedik a II. ügyosztály); SÁL 848/45. jan. 16., 1334/45. febr. 5. hasonló ügyben stb.

⁶⁸ Nem Sopronban, de Győrött sem, legalábbis The Army Forces in World War II. — Combat Chronology 1941—1945 nem tud róla.

⁶⁹ Egyetemi kollégium Budapesten, a mai Bartók Béla úton.

⁷⁰ A későbbi feljegyzés okán az alacsonyrepülés és a bombázás másfélórás valóságos különbsége a leírásban már összevonódott, ld. SSz. 1994, 398. o. A ház különben az Alsólóver u. 3. Akkor még nem állt előtte ház. H. Gy. hivatalából jövet a verandán dolgozhatott, s onnan láthatta előbb a vadászgépeket. Ld. Dávidházy visszaemlékezését a SSz. 1994, 308. o.-án.

⁷¹ A Soproni Építőiparosok Munkaközössége Boór Nándor építőmester és veje, Mohácsy Zoltán vezetésével később a Győr—Sopron Megyei Építőipari Vállalat magja lett.

⁷² Erről a bombázásról ld. SSz. 1995, 333—336. o. A Lóveri bombázásról uo. a 330—331. o.-n.

⁷³ H. Gy.-ék menekülő útja a Templom u. 2-ből a Tűztorony alatt, a Katolikus Konvent átjáróján, az Ikván át vezetett, akár a temetőbe, akár a Virágvölgybe igyekeztek. A hatóság nem nézte jó szemmel az ilyen vándorlásokat.

⁷⁴ A budapesti ismerősök: Torzsay-Bíber Gyuláék és Klári lányuk.

⁷⁵ Magyarország tisztí cím- és névtára. Bp., 1941. Dr. Torzsay-Bíber Gyula az 502/4, 544/3, 604/3 és 631/3 oldalon/hasábjában, dr. Torzsay-Bíber György a 103/4, a 108/4-ben mint ügyészi fogalmazó a belügyminisztériumban, felesége kezelőtiszt a XII. ker. előljáróságban (113/3).

⁷⁶ SÁL 21152/44. okt. 5.

⁷⁷ SH, 1944. szept. 28.

⁷⁸ A külföldi rádióállomások hallgatásának eltiltása nem nyilas találmány, ld. Magyarország történeti kronológiája (3. köt.) 993. o.; 1944. márc. 29-i közlés arról, hogy megjelent a külföldi rádióadások hallgatásának megtiltásáról szóló 1310/1944. sz. kormányrendelet. Külföld alatt nyilván az ellenséges külföldet kell érteni. Akit rajtakapnak, 6 hónapi elzárással büntethető.

⁷⁹ Veessenmayer akkor valószínűleg Hédervárott lakott. Feltehetően a találkozás Lakatos Gézával ott zajlott le. Érdekes adat.

⁸⁰ A hercegi családról Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Bp., 1990, I. köt. 549—550. o. A Hohenlohe-Langenburg-ágból H. Lajos Ervin Gottfried Károly Eduárd Mária (1892—Sopron, 1945. máj. 26.) felesége gróf Hadik Ilma (Amália) (1894—1967). Gyermekeik Sándor Gottfried stb., Max Egon Gottfried stb., egy lány és még egy fiú. Birtokuk volt Tornyapusztán, Tatabánya mellett. Ez vlsz. azonos a későbbi helységnévtárakban szereplő Tornyóval (Komárom megye, tatai járás). Németh Alajos Rendkívüli fegyencek, illetőleg politikai- és hadifoglyok a sopronkőhidai fegyházban c. a Soproni Füzetek '92 131—146. o.-n megjelent írásában tévesen kereszteli el a családapát Antalnak (144. o.). — Torzsay-Bíberék azért mentek Fertőbozra, mert onnan indult a Nemzeti Bank tovább, nyu- gatra. Vagyona ott volt, ld. Teleki Éva i. m. 188. o.

⁸¹ H. (Hárs) György (1898—1971) Baján gyerekeskedett, építészmérnök, bp.-i ügyvéd lányát vette el. Vőlegénysége idején ismerkedett meg Hellebronth Vilmosmal, a Torzsay-Bíber fiúkkal és más udvarlókkal. Hellebronth mint hadfelszerelési miniszter tűnik most fel Sopronban.

⁸² Az Esterházy hercegi fatelep az Arany János utca végében, közvetlenül a vasút mellett, iparvágánnyal, később Tüzép, ma be van építve.

⁸³ A tönkrebombázott GYSEV-pályaudvar és vasúti híd utáni első őrháztól indultak a vonatok kelet felé.

⁸⁴ Kisfaludy u. 6. az Esterházy-hitbizomány tisztviselőlakásainak B-épülete. A telek Deák térig húzódó végében volt az A-épület (Deák tér 47.). 1930-ban épültek, H. Gy. pályázaton nyertes tervei szerint.

⁸⁵ Andrásfalvy (Andrascsik) hercegi tisztviselő, az Antall kormányában művelődésügyi miniszterként szereplő A. Bertalan apja.

⁸⁶ H. Györgyné örökrészből vásárolt föld volt ott.

⁸⁷ SÁL 00707/45. jan. 13. A légóparancsnok írja a polgármesternek, hogy nagy a forgalma a város- és megyeház környékének, sokan járnak a megyeház óvóhelyére, pedig az nem nyilvános, viszont a 600 férőhelyes Kossow-házi óvóhelyen alig húszan vannak. A két óvóhelyet összekötötték, jelzik márc. 10-én.

⁸⁸ A bizonyára részletes és érdekes jelentés sajnos elveszett. László Tibor mérnöktől, a kismartoni hercegi levéltár felé utaztában, ellopták azt a táskát, amelyben ez a jelentés is volt.

⁸⁹ A fehér zászló kitűzése előtte, utána sok vitát kavart. Szabó Jenő Piros zászló — fehér zászló c. monológot jelentetett meg a soproni írók antológiája Sopron, 1976 c. kiadvány 28— 33. o.-án, a telefonáló polgármester szájába adva az idealizált történetet. Ugyanő helytörténeti értékű visszaemlékezéseket köt csokorba a SSz. 1981, 46—48. oldalain A felszabadulás előtti négy nap történetéből alcímmel.

⁹⁰ Szabó Jenő idézi Dávidházy és Bónis visszaemlékezéseit a márc. 31. délelőtt a vármegyeházán tartott megbeszélésről, ahol a fehér zászló kitűzése is szóba került, ld. előző jegyzetet.

⁹¹ Néhány menekülőfélben lévő magyar üteg húzódott meg a Bécsi dombon, illetve az Egeredi dombon. Az utóbbiak az utolsó napokban lőttek is, több kárt tve a városban, mint az ellenséges gépekben. Létezésükről — visszaemlékezéseken kívül — iratanyag is szól. Bútort, lajtkocsit, egyebet igényelgettek a várostól. Pl. SÁL 997/45. jan. 17.; 1096, 2233, 3094. stb. számok.

⁹² A városban voltak már március 31-én este.

⁹³ Ld. 4. jegyzetet.

⁹⁴ Hogy nem csak Sopronról van szó, azt egyértelművé teszi a Kivonat (ld. a xerox-másolatot) 3. pontja: Azok a polgári személyek, akik az összeírás időpontjában nem rendelkeznek állandó lakhellyel és úton vannak, ezek abban a közösségben kerülnek összeírásra, ahol az összeírás időpontjában tartózkodnak. (Kiemelés tőlem.)

⁹⁵ Ld. az előbbi kivonatot.

⁹⁶ Pl. ifj. Fábján Lajos, Kamenszky Illés. [A későbbi és az éppen polgármester joghallgató fia.]

⁹⁷ Gudenus i. m. szerint (547. o.)H. Siegfried Walter Károly Egon Zoltán Franciska Bp.-en szül. 1923-ban, a Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst-ágból.

⁹⁸ Ld. a 80. jegyzetet.

⁹⁹ Ld. a 4. jegyzetet.

¹⁰⁰ 1910-ben 4,8, 1930-ban 4,2, 1935-ben 4,3. Heimler i. m. 34. o.

¹⁰¹ SSz. 1960, 8—33. o.

¹⁰² Uo. 9. o.

¹⁰³ Újsághír: Megkezdődtek a beköltözések a városi bérházba. Uj Sopronvármegye 1943. aug. 6. A Haszn. eng. sz. 17877/1943. okt. 7. (1)

¹⁰⁴ A m. kir. soproni honvéd állomásparancsnokság 100/1944. sz. (okt. 14-én) névjegyzéket küld a szept.-ben kiadott katonai szállásutalványokról a III. ügyosztálynak. Viszont szabálytalan igénybevételről is van irat: SÁL 21844/1944. okt. 16. A német véderő beszállásáról pedig a honvédelmi minisztérium küld rendelkezést: SÁL 22046/44. okt. 19. A népi német menekült csoportok irányításáról: SÁL 23130/44. okt. 30. A SÁL 10571/45. V. sz. szerint 34 000 magyar és német katona volt febr. 27-én Sopronban.

¹⁰⁵ SÁL 25038/44. nov. 18.

¹⁰⁶ SÁL 20029/44. szept. 26.

¹⁰⁷ SÁL 19002/44. K. okt. 10.

¹⁰⁸ SÁL 25020/44. nov. 25. — A 25018/44. nov. 17-i aktában kenyér- finomlisztet és babot kérnek 2 hétre 45 000 kg-ot, 3000 kg-ot és 60 q-t. A sáncásási munkálatok nov. 20-án kezdődnek. Vö. Szita Szabolcs i. m.-jával.

¹⁰⁹ SÁL 3310/45. febr. 22.

¹¹⁰ A cukorjegyekről a III. 107/940. csomagban (SÁL). A cukorfejadag összes mennyisége 44. máj. (8676/44. máj. 2.) 28 220 kg, júl. 27 500 és a zsidóké (távirat szerint 2000 személy), szept.-ben 28 000, októberre 40 000 kg (21107/44. okt. 5.).

¹¹¹ SÁL 3292/45. Pm. sz. 1945. márc. 21-én írja ezt a polgármester.

¹¹² Az I/12/945. iratcsomóban 45. márc. 21-ről.

¹¹³ Uo. febr. 15-ről.

¹¹⁴ Hárs József: Egy jegyző életútja századunk első felében. Szülőföldünk-pályázat 1993.

¹¹⁵ Pepi (Pepo) Jozefa (?), Torzsay-Bíber Gyula felesége, Klári a lányuk, ld. 74. jegyzetet.

¹¹⁶ Két öccsével, Györggyel és Andrással és családjukkal.

¹¹⁷ A levél: 1948. dec. 26. „Ch. de R.”-ből, Franciaország.

¹¹⁸ Ld. a 650/1945. sz. rendelet xerox-másolatát.

¹¹⁹ 1994. febr. 19-én magnószalagra mondva.

¹²⁰ Wallon Lajos gyógyszerész alhadnagyi rangban 1944. febr. 1-jétől teljesített ott szolgálatot.

¹²¹ Hajdúszoboszlói Gimnázium. 1944-ben még nem volt gimnáziuma a városnak.

¹²² Dr. Ádám András matematikus, egyetemi oktató lett.

¹²³ Dr. Vajna István nőgyógyász, később Törökszentmiklóson.

¹²⁴ Duderstadt kisváros Göttingentől 23 km-re keletre, a későbbi NSZK és NDK-határ nyugati oldalán.

¹²⁵ Vasúti csomópont a Waldviertelben (Ausztria).

¹²⁶ Duderstadtól északra, 12 km-re.

¹²⁷ Hajdúszoboszlóra, ahol Wallon Lajos özvegy édesanyja őrizte az ingóságokból, ingatlanból, amit lehetett.

¹²⁸ A szövegben a [...] jelzi a kihagyást, saját betoldásaimat is [-be tettem.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. tábla

1. Hárs Antal (szül. 1933) naplója és korabeli fényképe.
2. Dr. kritsovai Kamenszky Árpád (szül. Bp. 1891), Sopronyi-Thurner Mihály utóda a polgármesteri székben (1941—1945). Adatait ld. Halász H. Imre (szerk. és kiad.): Soproni és Sopronmegyei fejek 1930. Sopron, 1930. A kommunisták internálták. Utóda Fábján Lajos.

2. tábla

3. H. (Hárs) György határidőnaplója.
4. Hárs György mint katona. A süttöri katonai építkezéseken építésvezetőként 1944. aug. 10-ig. Akkor szerel le.

3. tábla

5. Népszámlálás: Hirdetmény 1945. febr. 5-ről (SÁL)
6. Népszámlálás: Hirdetmény 1945. febr. 23-ról (SÁL)

4. tábla

7. Népszámlálás: Az összeírók beosztásának egy lapja (SÁL)

5. tábla

8. Népszámlálás: Kivonat a 650/1945. sz. miniszteri rendeletből. 1. lap. (Az 5—8. képek a SÁL I. 12/945. iratcsomójában található eredetiek másolatai kicsinyítve.)

6. tábla

9. Amerikai légifelvétel Sopronról 1944. aug. 9. Soproni Múzeum. [1982-ben még nem volt a kezemen, csak 1994-re tudtam beszerezni, egyéb mikrofilmtekerccsekkel együtt. A vasútállomások megjelölése miatt egyébként sem ez, hanem a SSz. 1983, 328. o. mellé hajtogatott október 13-i felvétel a perdöntő.]

7. tábla

10. Amerikai légifelvétel Sopronról 1945. márc. 16. Soproni Múzeum. A felvételen jól láthatók a GYSEV-pályaudvar területén és a széles környéken a bombatölcsérek.